

ՄԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ԾԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԳՐԱԿԱՆ - ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ

ՎՍՐԻԶ-ՏՆՕՐԵՆ
ՀՍՄԲ. ՖՈՒԼԻՔԱՃԵԱՆ

ԽՐԱԳՐԱՊԵՏ
ՄԵՐ. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ, ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 9-10

ԾԱԲԱԹ, 11 ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1919

ՀԱՅ ԴԱՐԱԳԼՈՒԽԸ

ՈՐ տարի մը չէ՛ որ կը դիմաւորենք: Դարագլուխ մըն է:

Տարիներէ ի վեր երազած մեր իսկական Ազատութիւնը վերջապէս կեանք առած է, եւ կը նայի մեզի, իր յուսատու ժպիտով: Նոր դարագլուխն է, Հայութեան դարագլուխը:

Տարտամ խոստումները վերջ գտած են. բարենորոգումի բոլոր ծրագիրները այլեւս մեզի չեն վերաբերիր. քաղաքակիրթ աշխարհը մեզ կը դնէ մեր նակատագիրը ու մեր ապագան ինքնորոշելու սկզբունքին հետ դէմ առ դէմ:

Դադրած ենք ստորուկ ազգ մը ըլլալէ, եւ մենք, անհատաբար ու հաւաքօրէն, կը պատկանինք Մեր Հայրենիքին, Հայ Հայրենիքին:

Արդարութեան ու իրաւունքի առաքեալները մեզ նկատած են ու կը նկատեն տարր մը, որ զարգանալու, յառաջդիմելու ընդունակ է, որ ետին պատմութիւն մը, եւ իր առջեւ ապագայ մը ունի, խոստումալից եւ յուսաւոր: Մեզ կը նկատեն ազգ մը, որ կրնայ ինքզինքը կառավարել, կրնայ իր գոյութիւնը արժեցնել ու հասնիլ իտէպի մը բարձրութեան:

Ուրեմն պէտք է անդրադառնանք վայրկեանին կարեւորութեան:

Ուրախութեան եւ խելայելումի այն յորդումը, որ մեր հոգիէն կը պոռթկայ, պէտք է տեղի տայ պահ մը ինքնամիտումի լրջութեան: Գիտակցօրէն դիմաւորելու ենք կեանքի այն նոր արեւը, որ սկսած է ծագիլ Սրբեմութեան, եւ իր տաք ճառագայթները հասցնել մինչեւ մեր աւերակներուն կիսափուլ պատերուն կատարները: Դարերու փորձառութենէն սրբազրուած՝ պէտք է հեռանանք մեր ցեղային թերութիւններէն, ու դառնանք կատարեալ անհատներ, կատարեալ Հայրենիքը կազմելու համար:

Պէտք է ամէն հայ խորհի թէ երբ տարիներէ ի վեր մեր բաղձացած ազատագրումը կը տրուի մեզի, պարտաւոր ենք այդ երջանկութեան բարձրութեան հաւասարեցնել մեր գործունէութիւնը: Մեզի տրուեցաւ, ինչ որ կ'ուզէինք եւ որուն համար խաչուեցանք. բայց այսօր պէտք է գիտնանք այդ նուիրումին արժէքը, եւ չի սայթաքինք դէպի անհաւասարութիւններու, եղբայրական աններդաշնակութիւններու վիճերը:

Մեծ ու փոքր ազգերը, յաղթական կամ ազատագրուած, մեզի՛ կը նային: Մարդկութեան տանը, ինչ որ մեծ ազգերը տուած են, որպէսզի ճանչնան Տիգրանի սերունդին հոգիի մեծութիւնը:

Ու այս բոլորը իրագործելու համար պէտք է ամենէն առաջ կատարեալ քաղաքացիներ ըլլանք, սիրտով միացած, եւ միտքով անբաժան:

Ամէն հայ միտքով ու սիրտով միացած ու անբաժան. ահա՛ մեր ապագայ յաջողութեան ուղեգիծը, եւ ահա՛ թէ ի՛նչ կը մտղթէ ՇԱՆԹ Հայ Դարագլուխի այս պատմական արեւածագին:

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՆ ԱՄՄԵԱՆ

ՆԱՅԱԿԱՆ ՆԱԽԵՊԵՏՈՒԹԱՆԸ ՊԵՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆԱՅ ԱՊԱԿԱՅԻՆ ՆԱՆՈՒԷՊ

(ՏՕՔԹ. Վ. Յ. ԹՈՐԿՈՄԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԷՆ)

ԱՅԿԱԿԱՆ Հանրագեաութեան պատուիրակութիւնը, զոր կը կազմէին Պ. Պ. Աւետիս Ահարոնեան, Նախագահ և Ա. Պատուիրակ,

Աղեքսանդր Խատիսեան՝ նախարար արաքին գործերու և Բ. Պատուիրակ, Միքայէլ Պապաշանեան Գ. Պատուիրակ,

և անդամներ,

Գարրիէլ Կորկանեան, Զօրավար, Շահապեան Դ. Գնդապետ, Ազապապեան Յարութիւն, Տեղակալ, Լիսիցեան Լեւոն, Տեղակալ, Գէորգ Խատիսեան, Խորհրդական,

և քարտուղարներ՝

Յ. Բոչարեան, Տիգրան Միրզայեանց, Ֆ. Թահտաճեան, Արշակ Յարութիւնեան, Մ. Բունեաթեան.

և զինուորներ,

Պէրպէրեան, Զինաւէր, Վ. Ահարոնեան,

Պոլիս ժամանեց 1918 յունիս 19ի չորեքշաբթի օրը:

Քանի մը օր վերջը, Տօքթ. Վ. Թորգոմեան իր վաղեմի բարեկամին՝ Պ. Աւետիս Ահարոնեանի ներկայացուց Յիշատակարան մը, որուն սկիզբը յարգելի բժիշկը գրած էր հետեւեալ ոտանաւորը, զոր հրատարակելով թերեւս զարմանք պատճառենք մեր ընթերցողներուն, քանի որ Տօքթ. Թորգոմեան երբէք հրապարակի վրայ չէ՛ երեւցած բանաստղծութիւններու տակ:

ԱՌ ՄԵԾԱՅԱՐԻ ՆԱԵԱԳԱՀ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅԱԿԱՆ ՆՈՐԱՍՏԵՂԾ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Մ Ր Մ ՈՒ Ն Ջ

Բարի՛ եկաք, հազար բարի՛,
ձրեւում Հայուն բազմադարեան
Տառապանքի ծանր ու ժանգոս
Շրդրաներու ո՛վ փրճողներ.

Բարո՛վ եկաք, բարո՛վ հազար,
Արիւնահեղձ Հայասանի
Յանկարձ հոգի, կեանք պարգեւող,
Վերածնունդի հերոս Հայեր,

Որ սրբաբեւ արծուի նրման
Արարատի վեհ բարձունքին
Բերեք մեզ արդ՝ մեծ Աւետիս՝
«Հայը ծընաւ ևւ յայտնեցաւ»:

***

Դալար ծաղիկ մրտենիներ,
Եւ սարդենին սալարթազեղ,
Թո՛ղ բոլորեն ձեր խոնջ նակսին
Յաղբանակի ոսկեայ պրսակ.

Վերադառնա՛ք ուրախ գրւարթ
Ծեր Մասիսի հրպարտ գրիսին
Պարզել ի սպառ սուրբ դրօշակն
Ահ, ցանկալի ազատութեան:

Տիեզերքի բոլորսիքը
Յիւր ցան ցրուած Հայ Ազգութիւն
Տօնախմբելի՛ քաղցր երգով՝
«Հայը յարեա՛ւ ի մտերոց»

***

Այլ մինչեւ այդ ծագիլն աւուր
Քանի դեռ հիւր մընալու եք,
Հիւր սիրելի, Վոսբորոնի
Գեղապայծառ երկինքի սակ:

Թոյլ ինձ տուէ՛ք, խրնդիւել, որ Դուք
Ամենիդ հանիք, այս Ալբոմին
Համար գրել փոքրիկ տողեր,
Տողեր սակայն գու՛ս հայրենի.

Ձեր մտները պէ՛տ է այսպէս
Խոր դրոշմեն բանգ յիշատակ,
Արտին վերայ, մի աննրբան
Հայ բժիշկի, Ձեզ հիացող:

29 Յունիս 1918

ՏՕՔԹ. Վ. Յ. ԹՈՐԿՈՄԵԱՆ

Պատգամաւորները կը պատասխանէին՝

Ա.

ԵՍ ԵՍ!

Մի՛ յուզուիր, սիրտս. կրճիս սակ մի հին հա-
նաչանք է ետում, որպէս փոքրոկիկ այրի մեջ պը-
րուիտ կը շարուի, անդո՛ւնդ է այնտեղ, որ սառա-
պանքն է ետում ծովի պէս խոցած գազանի մուն-
ջիւններով:

Այլաներիս սակ ցատումս եւ փշրեղ եւ Յոյսիս

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԸ
ՔԱՆԻ ՄԸ ԴԵՄՔԵՐ

Մ. ՄՕՐԱՍ ՆՈՒՊԱՐ

Մ. ԱԻ. ԱԶԱՐՈՎԻՇ

Մ. Գ. ՆՈՐՈՍՈՎԻՇ

Մ. Մ. ԿԱՐԱՊԵՏԻԱՆ

Մ. ՄԻՆԱՍ ՉԵՐԱՉ

Մ. Ա. ԶՕՊԱՐԻՇ

Մ. ՈՍԿԱՆ ՄԱՐՏԻՎԵԱՆ

գրանիդե ժայռերին յենամ՝ հայեացիս խոցը
հրաշեկ նեփ պիս, ես արշարոյսի սիրեն եմ
մխրճել:

Տառապանք եւ կակիծ, մոխիր ու անտէր,
արիւն ու արցունք ողջ իմն, ի՛մն եմ. եւ շա-
ղոյների համար, բոլոր շաղոյների՝ ժպիս ու-
նիմ անհուն ու յամառ, որ սակարին անծա-
նօք մի Արշարոյսի մի հպարտ ցոյցն է իմ շը-
քուններին, որ պիտի գայ, պիտի գայ . . . : (*)
1918 Սեպտ. 4. Պոլս Ե. Ա. ԱԶԱՐՈՎԻՇ

Բ.

Բժիշկ Թորգոմեանին,

Հայ ժողովրդի որոնումների եւ սանջանք-
ների երկար պատմութիւնը պարզ ցոյց է տուել,
որ անենամեծ գործունէր, որը կարող է ապա-
հովել նրա արժանաւոր ազգայն, դա իր՝ Հայ
ժողովրդի կենսունակութեան ոյժն է: Եւ ինքը
պիտի է կոչել եւ չկոչի իր բաղդը: Երան համարեա
չէին ժպտում եւ չէին օգնում նոյն իսկ բա-
րեկամ համարուող երկիրները: Եւ չնայած
ուժասպառ հայ ժողովուրդի բախած արեան
հեղեղները, ներկայ մեծ պատմական օրերում
նա՛ հայ ժողովուրդը պիտի է անենից շատ յեն-
ւի իր ոյժերի եւ իր ստեղծագործական հան-
ճարի վրայ: Օտարի օգնութիւնը կարող է միայն
բացել մեր սեփական ջանքերը:

Մնացե՛ք բարեա՛ւ

31 Հոկտ. 1918
Կ. Պոլս

Ա. ԻՍՏԻՍԵԱՆ

Գ.

Բարեկամ, բժ. Թորգոմեան

Պեսական գործիչները սիրում են ասել,
«Տուիք մեզ շաղ փինաններ, եւ մենք Ձեզ կը
սակ շաղ կտալարութիւն: Այդ տեսակէտից հայ
ժողովրդի վերաբերեալ պիտի է ասել, —Ստեղծե-
ցիք առողջ ազգայնեան եւ միջազգային քաղա-
քականութիւն եւ Դուք կ'ունենաք ուժեղ եւ
հարուստ ժողովուրդ եւ պետութիւն:

30 Հոկտ. 1918
Պերս

ՄԻՔԱՅԷԼ ՊԱՊԱՉԱՆԵԱՆ

Դ.

Հայ ժողովրդի վերջին երկունքն է, որին
մենք այժմ վրայ ենք եւ միակամայն մասնա-
կից: Անենամեծ եւ դաժան շրջանը արդէն
անցած է եւ ես հաւատում եմ, որ մօտ է,
շա՛ն մօտ ազատ ու մեծ Հայաստանի պայծառ
արշարոյսի ծագումը:

31 Հոկտ. 1918
Կ. Պոլս

ՅԱԿՈՐ ԲՈՉԱՐԵԱՆ

(*) Այս հաստատար ստուգած է «Շանք»-ի Ա. քիւին մէջ:

Նամակ մըն է հետեւեալը, զոր Յ. ձ. Սիրունի իր թա-
քըստոցէն ղրկած է Ահարոնեանին, երբ մեծ գրադէտը
իրբեւ կովկասեան հանրապետութեան պատուիրակ և
նախագահ, իր ընկերներուն հետ, Պոլիս կը ժամանէր:
Սիրունի իր վերտերուն ու սուգերուն համընչը կը քա-
շէ կարծես այս նամակին մէջ, տխուր և երազուն,
աչքերը կիսախուփ, վերացած հնդեկ ֆաքերի մը
պէս . . .

«ՆԱՆԹ»

Սիրելի եւ անգուցալիս վարպէս,

Ողջո՞յն արեւուն՝ որ ցաթեց մենաւորին
խուցէն ներս, ուր վազուց է արեւ չէր մտեր:
Ողջո՞յն առաջին լոյսին՝ որ եկաւ յոյսով օծել հի-
ւանդ հոգին հայածուածին:

Ու այս առտու արբեցած բարի արեւով զոր
ես երկար աղերսեր եմ իմ տառապանքի ու սու-
գի հազար գիշերներուս մէջ, ու խմած առաջին
լոյսէն, զոր ես շատ էի կանչեր իմ յուսա՛նաւ
երազներուս մէջ, քեզի կուգամ, սիրելի վօր-
պեա:

Բարի՛ եկար, ու բարի՛ եկաւ քեզ հետ առա-
ջին լոյսն իմ յուսախաբ ու հիւանդ ու անյուսին
գիշերներուս:

Բարի՛ եկար, ու թող քու բերած լոյսդ յոյս
ու ժպիտ տանի հեռաւոր սարերէն անդին՝ բոլոր
արեւ կանչողներուն:

Ա՛հ, շատ, շատ են որ արեւուն կ'սպա-
սան . . .

Բարի՛ եկար եթէ արեւ բերիր:

Քանզի վաղուց գիշեր է երազներուդ աչ-
խարհին մէջ, ու երբ դարձեալ անցնիս քու կա-
րօսած գիւղերէդ՝ ալ երգ ու օրօր չնս լսեր . . .

Բարի՛ եկար՝ եթէ եկար օրօր երգելու, այն-
պէս անուշ ու այնպէս վճիռ՝ ինչպէս երբեմն եր-
գեցիր:

«Դու լաց մի՛ լինիր, ես շատ եմ լացել»:

Ա՛հ, քանի՛ բիր հիւղեր օրօր կ'աղերսեն . . .

Զի վաղուց մեռաւ ամէն հիւղի մէջ վերջին
օրօրն հէք մայրերուն, ու ալ գիւղերէն չանցնիր
աշուղն ալ՝ զի վաղուց երգերն անոր քամին լսեց
ու տարաւ . . .

Մեռաւ, վարպետ, մեռա՛ւ աշուղն ալ, ու
ալ չերգէր ան, ու ալ ծիծառներուն հետ համրայր
չի զրկեր քեզ, ու իր սիրան՝ արագիլին հետ, ու
ալ չի կանչեր խրոխտ բաղէին:

«Ա՛խ, գնա՛, բազէ՛, դափնի՛ մը կտուցիր»:

Աւա՛ղ, սգաւոր եղբայր մ'ունի հոս, վար-
պեա, քու սիրական աշուղդ, բայց վաղուց երգն
անոր կուրծքին տակ եկան խեղդեցին, ու վա-
ղճուց է չի լսեր կռունկն՝ անոր ողբովար ձայ-
նին . . .

Շատ կռունկներ անցան իմ հիւղակիս առ-
ջեւէն, ու մեր աչխարհէն խապրիկ չունէին, ու
իրենց դարձին՝ երգըս չաարին սարերուն ետին
վաղճուց մտոցուած իմ եղբայրներուս . . .

Ա՛հ, թող կուտա՛ս այս անքնար ու հալա-
ծուած ու մենաւոր քերթողին որ իր համրայրովն
օձէ վսեմ ճակատդ, ու կարօտովն օձէ բոլոր մե-

ռած ու ողբովար ու մտոցուած եղբայրներուն՝ զորս
ի գոր կանչեցիր երբ ցամաք ելար . . .

Ա՛հ, վարպետ, վաղճուց է չկան . . .

Ա՛հ, թող տուր, որ բարի գալուստ մաղթեմ
քեզ ու քու կիներուդ կրտսեր մենաւոր եղբորդ
կողմէ, ու յանձն անոնց՝ որոնք հոս չեն, ու յա-
նուն անոնց՝ արօնք այլեւս չկան . . .

Բարի՛ եկար . . .

Ե. Ա. ՍՐՐՈՒՆԻ

Հ Ա Ն Դ Ե Ր Չ Ե Ա Լ Է Ն

Ո՛ր՝ յայդ կապոյս ուր նայիմ
Սեղմելով աջդ աջիս մեջ,
Պիտի գտնեմ հեզ նուրեհ
Հող՝ մեր կայանքն են անվերջ:

Տարեք մաւմնոյդ զոր պաշտեմ
Պիտի լուծուից նուրբ լոյսի,
Հոգիդ բրբայ պիտի հոն
Ինչպէս բուրումն ի՛ ծաղկի:

Իսկ իմ հոգիս՝ հոյաւեն
Լոյս անարաց սանդուխին վրայ
Դիմաւորե պիտի գեեզ
Փայտդ պիտի գեեզ նանչնայ:

Ոչ եւս բառից յողածայց
Կարօս չ'ըլլանք պիտի մեմ
Այլ մեր խորհուրդ լուսաստ
Պիտի փայլին ի՛ մեր դեմ:

Ես յաղբական իբր ասպեհ,
Գու մեկ դոխոյ պերն ու հաւս
Պիտի նեմեմք բեւ ի՛ բեւ
Յանհունութեան կապոյս դաւս:

Քերովբէի մը բնար
Հնչող հեռու մեկ գնդի
Մրսասու գիչ շեւեւով
Պիտի մեր սերն բարգմանե:

Եւ բեւ ծաղկի կարօսեա
Պիտի ծռիմ ու քաղեմ
Գեղեցկագոյնն աստղերեհ
Որ նակսիդ փուցչ մը կապեմ:

(Ա.Նօթայ)

Թ.Ն.Վ.Մ.Ա.Ս. Թ.Լ.Բ.Չ.Ս.Ն.

ՏԻՊԱՐ ՄԱՐԴԻԿ

ՔԻՐԻԷ ՎԷՆԻՑԷԼՈՍ ԵՒ ՊԱՐՈՆ ՊՕՂՈՍ

Օժտեալ մարդուն ամեն բան կ'օգնէ որպէսզի յայտնի, նոյնիսկ եւ մանաւանդ արգելներն ու հակառակութիւնը:

ՀԱՒԱՍԻԿ սղգային երկու հերոս:

Մէկը անշուք գիւղացի մը, յետոյ հերոս, յետոյ նախարարապետ:

Միւսը նախկին նախարարապետի մը զաւակ. յետոյ մեծափարթամ փաշա մը արեւելեան. յետոյ պարոն մը, կախազանի դատաւարաւուս:

Անցեալ շարթու տօնախմբեցինք մեծն էլէֆթէրիուն. այս շարթու ցնծացինք Պօղոսի անուան տարեդարձին առիթով:

Եւ տօնական այդ մէկ շարթէն միւսը, Ղաւթիոյ Յունաց եկեղեցիին մէջ, սգահանդէս կը կատարուի Հայ և Յոյն՝ թիւով անհուն մարտիրոսներուն ու նահատակներուն հոգիին համար և երկու տառապած, վաղեմի ազգերը, յաւիտենական եղբայրութիւն կ'ուխտեն, թափուած արիւնին ու Արդարութեան յաղթանակին առջեւ:

Ի՛նչ բարեբախտ զուգադիպութիւն. ի՛նչ անմոռանալի օրեր:

Յունաստան, հարիւր տարի է որ կը կռուի բռնաւորութեան դէմ, Անկախութեան, Կրեռէի ու Համաշխարհային պատերազմներու ձեւին տակ: Հրաշալի անցեալով, եւրոպեան ցամաքամասին վրայ գտնուելու առաւելութեամբ, մեծ ազգերու ուշադրութեան, հոգածութեան ու երախտիքին առարկայ, ան՝ տասնըիններորդ դարու սկիզբէն ի վեր տէրը իր ձակատագրին, բայց կը մնար միշտ հաշմանդամ, զուրկ ամբողջութենէ, պակասաւոր ու վատաւոր: Հարիւր տարի յետոյ է միայն, որ այսօր կը վերստանայ իր ամբողջութիւնն ու անողջութիւնը:

Հայաստան, աստուածաշնչական դրախտին ու պատմական Արարատին, դիցական ու դիւթական այդ երկիրը, որ իր մէջ կը պարունակէր մէկը մատի վրայ համրուող ամէնէն հին ազգերուն, ասիական ցամաքին մէկ անկիւնը կծկտած, ամէն ազգի աւագակներու ոտքի կոխան քառուղի մը անսահման, հեռու՝ աչքէ ու լսողութենէ, կը տառապէր, կը հեծէր գլխիկոր, անշուք, մինչեւ նախորդ դարուն վերջերը, անօգնական բայց ոչ յուսահատ: Ան հիմա մէկէն կը վերածնի, թէեւ ուշ, բայց միացեալ ու ամբողջական, կենսատուր, քաջայոյս:

Կարծես այդ երկու քոյր ազգերուն համար է որ ըսած պիտի ըլլար Յէրնանտօ Քապալլէրօ, իր սա շատ իմաստալից խօսքը. «Ամէնէն անիրաւ ու

ամէնէն անդգամ բռնապետութիւնը, անկարող է սա երկու բաներուն հանդէպ. երկաթը՝ որ միշտ դիմադրութեան հաւասար ուժ մը կը ներկայացնէ, և եղէգը՝ որ անմիջապէս կը ճկի»:

Երկաթը, Յունաստանը եղաւ հարիւր տարիէ ի վեր, բռնապետութեան կողին մխուած. եղէգը, Հայուն հոգին էր կարծես, որ կը թրթռար բռնաւորին բուռն շունչին տակ, կը կքէր կորաքամակ, բայց նաև միշտ կը վերականգնէր ու կը ճօճէր իր գլուխը՝ սպառնագին:

Որովհետեւ Հայն ու Յոյնը, հաւասարապէս ախոյեաններն էին իրաւունքին և կը հաւատային մեծ բանաստեղծին հետ թէ «Աստուած և իրաւունք հոմանիչ են»:

«Միակ անձ մը, կ'ըսէ Հիւկօ, որ իր հետ ունի իրաւունքը, կը կոչուի լէգէտն. միակ սուր մը որ իր հետ ունի իրաւունքը, կը կոչուի շանթ. իրաւունք ըսելը յաղթանակ ըսել է»:

Այն միակ անձը որ իրաւունքը կը ներկայացնէ և որ կը կոչուի լէգէտն և իր ձեռքին մէջ ունի շանթը, Ուիլսընը եղաւ հոն, Քլէմանսօ և Փօք կոչուեցան հոս, Լոյտ ճօրճը՝ անդին, Վէնիցելոս կոչուեցաւ Յունաստանի մէջ և Պարոն Պօղոսը եղաւ Հայերուն համար:

Այդ երկու ականաւոր անձնաւորութիւնները, երկարատեւ պայքարէն յետոյ, հիմա գո՛հ սրտով կրնան դառնալ իրենց ժողովուրդներուն և ըսել. «Իրաւունք ըսելը յաղթանակ ըսել է, և յաղթանակը տարինք, որովհետեւ իրաւունքը ունէինք»:

Արդարութեան և իրաւունքի, ուրիշ խօսքով՝ քաղաքակրթութեան համար էր որ խեղճուկ հայդուկը լեռ բարձրացաւ և քաղաքակրթութեան օրրանին, Աթէնքի, պատուոյ աթոռին արժանացաւ. անշուք կղզեցին, շուտով մեծաշուք քաղաքացին եղաւ:

Դեռ անցեալ օր, հանճարեղ Կրեռացին, մէկ ձեռքը կուտար Ուիլսընի և շնորհակալ կ'ըլլար անոր մեծ ծառայութիւններուն համար պղտիկ ազգերու դատին, միւս ձեռքը կուտար Հայերուն նուպարին, և կը շնորհաւորէր յարութիւնը ազգերու այդ Նոր Ղազարոսին:

Յոյներու նախարարապետին ողջոյնը ուղղուած՝ Հայերու նախարարապետին, կարծես ուրիշ բան չէ, բայց եթէ կրկնութիւնը բանաստեղծին ուրիշ մէկ խօսքին որ սապէս կը պատգամէ.

«Բռնաւորները որ հոգի չունին, չեն գիտեր որ ժողովուրդները ունին հոգի մը: Ժողովուրդը մը միս մը չէ, այլ մտածում մը: Բռնաւորները որ կը կարծեն ազգ մը փակել գերեզմանի մը մէջ, գաղափար մըն է որ կ'արգելափակեն: Արդ, գերեզմանը բան մը չի կրնար ընել չի մեռնողին, և գաղափարը անմահ է»:

Անմահ գաղափարին այդ երկու գործաւորները, հիմա իրենք ալ անմահացած են մեզի համար:

Արդարեւ, Վէնիցելոս ու Պարոն Պօղոս, ամէն բանէ առաջ հանդիսացան ազնիւ ու մաքուր, անյողդողջ նկարագիրներ. անոնք եղան տիպար

ներկայացուցիչները իրենց ազգերուն իւրացուցած առաքինութիւններուն ու քաղաքակրթական յատկութիւններուն: Անոնք խորին հաւատքը ունեցան Արդարութեան յաղթանակին և եղան մեծ մարդիկը փոքրիկ ազգերուն: Ազգեր՝ թէև պզտիկ թիւով՝ բայց մեծ հնութեամբ ու քաղաքակրթական իրենց արժէքով:

Այսօր, կրեացի Յոյնը ու եգիպտացի Հայը, ազգային իտէպը իրենց վրայ մարմնաւորող մեծ անհատներ են և միեւնոյն ատեն, իրենք ալ, իտէպ անձնաւորութիւններ: Սիրտն են անոնք կարծես իրենց ազգերուն, որ կը բաբախէ իրենց յոյսերուն ու վիշտերուն, տառապանքներուն ու հրճուանքներուն հետ:

Այլեւ մեր ի՞նչ փոյթը թէ նախկին թրքահպատակ Վէնիցեյոս աշարուրֆա էֆէնտի մը չէ. ան իրական աֆիկոյի մըն է, որ գերազանցապէս յունական է և որ կը նշանակէ ջոջ, երեւելի: Այ ի՞նչ կարեւորութիւն ունի որ մեծն Պօղոս այլևս փաշա մը չէ. պարոնը պիտի բաւէր բովանդակելու համար անոր ամբողջ արժանիքն ու անկորընչելի փառքը:

Նուպարը ինքնին, ամէնամեծ պատուանուն մը չէ՞ միթէ, ի՞նչ աւելի մեծ փառք, քան կրելը անունը մէկու մը, որ քրիստոնեայ ու հալածական ցեղի մը զաւակ, մօտ քսան տարիներ նախարարապետութիւնն է վարեր իսլամ երկիրի մը և անմոռանալի, բազմերախտ հայր է նուիրածուեր այդ երկրին իսլամ ու քրիստոնեայ բնակիչներէն և ակնածելի է դարձեր մեծ ու պզտիկ բոլոր պետութեանց ու ազգերուն:

Երբ անդին, պարոն Պօղոս Նուպար, զբաղած էր ազգին վերածնունդովը, նոր կեանքովը, որուն համար վրայ կուտար իր փաշայութիւնը եւ կը դառնար Newgate bird, կախաղանցու, ասդին ուրիշներ, իսկական կախաղանցուներ, մահու գործաւորներ, մահուան կը դատապարտէին զինքը և իր ազգը, և ատով իսկ փաշայութեան կ'արժանանային:

Ինչ սև օրեր, Աստուած իմ:

Այդ ուրիշներն ալ ազգային իտէպ մը կը ներկայացնէին անշուշտ, և իրենց ազգին իտէպ մարդիկն էին: Հիմա ոմանք կը դառնան անոնց դէմ, որովհետև պատիժն ու վտանգը շատ մօտ կ'երեւնան. հապա եթէ յաջողէին. ի՞նչ խուսկ ու պաշտամունք պիտի նուիրէին անոնց: Բայց ահաւասիկ. չէին կրնար յաջողիլ. որովհետև. «Ուժը գոյութիւն չունի, ո՛չ, ուժը չիկայ: Իրաւունքը միայն կայ: Սկզբունքները միայն կան, արդարութիւնը միայն կայ ու ճշմարտութիւնը ժողովուրդները միայն կան. հոգիները միայն կան, իտէպին այդ ուժերը. խճմտանքը միայն կայ, հոս վարը, և նախախնամութիւնը՝ հոն վերը:» (Հիւկօ.)

Էլէֆթէրիու այլևս իրենց հպատակ կղզեցի մը չէ կարգ մը մարդոց համար, բայց Յոյներուն համար, քրիստոնեայ սուրբին չափ և աւելի վաւերական սուրբ մըն է ան, ազգային սուրբ մը,

որուն իֆօնը կը փողփողի ամէն հայրենասէրի սիրտին խորը, խորհրդաւոր խորանի մը պէս:

Նուպար որդի, այլևս փաշա չէ եղեր նոյն մարդոց աչքին, մինչ մեզ համար նոր առաքեալ մըն է այդ Պօղոսը, որ ունեցաւ իր մեծ տեսիլքը ատուածային, իր հաւատքը անյողդողդ, ու գործը՝ բարուք, իրական ու տեւական:

1 Յունիսար 919 ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՍՊԵՏ.

ԿԵՂՄԵՔԵՆ

Ե՛ւ դիմակով շրջող մըրթին ուրուական
Ըսուերին մեջ կը սողոսկիս օձի նեւան,
Տրդերուն վրայ հետքեր քողով քունաւոր,
Սուլիւններուդ սարով շէշտեր հեշտօրօր:
Դարուց ի դարս մարդկութեան վրայ միամիտ
Դուն բուսաւոր, նեւգոս հեզնանիք շրթունքիդ
Խաւարիւն մեջ պահուած դարսն կը նիւթու...:
Ծիծաղ կուտան քեզ հծծանկներն աղեկեզ:
Անկերտոյք կը պայքարիս անընդհատ.
Մտերն ազուս կ'աւետ՝ արտերն անարատ.
Սիրոյ տեսիկ կը խուսափիս սարսափած.
Ինչ տեսչակնիդ է ֆոյի մը պիս մքամած
Ազդեցութիւնդ աղտոտ սիւնեղ անեկ տեղ:
Մերք յաղթական ես դուն իշխող ու անեղ,
Բեզ ծերադիր կը խնկարկե հոգին ցած,
Դահերու վրայ մերք կը բազմիս սիգապանծ,
Աղւոր շրթեր քեզմով օծուած կը ժպտի,
Բեզմով հաւոյ կ'ըլլայ ստուկն իր պէտին:
Սեւ պատմութիւնն անեկ քեզիկ մեզ կուզան,
Դընս, խոյս տու, մահատեսիլ ուրուական,
Պահուե՛ր ոսկի կահերուն սակ քափքափոր,
Ամիտիտ շուրջ գանձ քեւերդ անմաքուր:
Չեմ ուզեր ալ ըզքեզ տեսնել իմ աղջեւս,
Պայքարն երկար տեւեց, յոգնած եմ այլեւս...:
Երբոր այժերս բացի յոյսին, դեռ սրդայ,
Օրորոցիս մօտ նախ կակնած քեզ տեսայ.
Մօտն էիր միշտ անեկ անոյճ յոյզերուս,
Հեշտու երկար արշարոյսեկ վերջարոյս...
Փարատեղով անեկեկ սուրբ հաւատքներս,
Թոյն ծորեցիր սարսկոյսի սրտեւ ներս:

Կեղծի՛ք... հըրե՛շ. անե՛ծք քափի քու գլխուդ
Ցած վաշխաւոր, ախորժակով անյազուրդ,
Ո՞ր կորովի ձեռքը հըզօր, յաղթապանծ
Փոշիներու մեջ քեզ, այսպիս, ըզքեւանծ,
Պիտի փրկի մարդկութիւնը քու յուժեղ:

Երբ դուն ըլլաս անարտաքինն արդարեւ
Չախի մը պիս պիտի վստիկ անեկ դար.
Սողունները պիտի ջնջուին. յոյսն անբար
Ողորդեղով երկրն ազուս՝ ողորդեղ
Շողեր պիտի ցայտեն մըրթին վիհերեկ:

ԻԹԹԻՀԱՏԻ ՀԱՅԱԶԻՆՋ ՆՈՊԱՆ

Պ.

ՆԵՆԳԱԻՈՐ ՃԱՄԲՈՒՆ ՎՐԱՅ

(12/25 ապրիլ գիշեր — 14/27 ապրիլ 1918 ցերեկ)

ԻՇԵՐՈՒԱՆ սկսող մութին մէջ, բանտի ելքի դրան առջեւ կը կանչուինք մեր անուններով. դուրս կուգանք դռնէն:

Մենք վերջիններն էինք կանչուողներուն: Չորս հոգի մէկ շարքի վրայ, իրարու ետեւ կաշմել կուտան մեզ տասներեք կարգէ բաղկացած ջոկատ մը: Մեզ շարժման մէջ դնող հեթանոսները, բագինին փառքին ծառայողներու դոհունակ գէմքերը առած են: Ամէն կամք մեռած է մեր մէջը. ինքնաշարժ իրելու պէս, լարուած զսպանակի մը մղումին վրայ, կը շարժինք, տեղ կը փոխենք, կը դասաւորուինք:

Հիմա՛ դուրս կանչուեցան մեր ընկերները, և արդէն չկան. ո՛ւր գացին. մեր իսկ անձին անմիջական նսե՛նը, խորհիլ չի տար մեզ այդ մասին, բայց միայն այն չափով որ մեզի սահմանուածի մասին ստոյգ բան մը գիտնանք: Մինչեւ այս վայրկեանը չգիտցանք եղածը և կը շարունակենք բան մը չգիտնալ:

Իրենց երթեւեկին ու իրարանցումին մէջ պահ մը սպասցնել կուտան մեզ եղեռնին այդ գործակատարները: Ատոնցմէ սպայ մը կը բաժնուի շտապ քայլերով, ու կը մանէ ելքի դրան յարակից դուռնէն ներս, և անա՛ իր սուսերամերկ հրամանին տակ դուրս կուգայ ջոկատ մը զինուորներու, հրացանները ուսին, կը յառաջանայ ու մեզի հետ ճակատ ճակատի դիրք կը բռնէ: Տրուած հըրամանին վրայ, հրացանները վար կ'առնուին ուսերէն և սուրինները կ'անցնին հրացաններուն ծայրերը: Պողպատը երբէք այդքան սնամէջ, այդքան փոցուն, այդքան անարգ չաչիւն չէ հանած: Յիմարացած են այս մարդիկ, ի՞նչ կ'ընեն և ինչո՞ւ կ'ընեն: Ո՛վ խորհուրդը Տոնքիշօթի հոգիին:

Այդ ընդունիլն դադարած ենք խորհելէ, վախը կաթիլ կաթիլ միայն կը սկսի մեր հոգիներէն ներս թափանցել: Տոնքիշօթի խելագար այդ եռանդը կրնայ եղերական համեմատութիւններ առնել: Նոր հրաման մը սպային կողմէ, և անա սուսերաւորեալ հրացաններով այդ զինուորները մեր շուրջը կ'առնեն, մեր շարքերէն իւրաքանչիւրին երկու ծայրերը մէյմէկ հատ հաստատուելով: Յետոյ կը հասնի խմբակը տասներկու օստիկան զինուորներու, որոնք վեցակնով մեր յառաջապահները և վերջապահները կ'ըլլան անմիջապէս: Կան նաև սասնէն աւելի օստիկաններ, որոնք սուրիններու օղակէն դուրս, բռնարշաւախուժքին շուրջը դարձած են:

Հրաման մէն ալ, և անա՛ հրաշալի կազմը, զինուորեալ և գերեալ, կը սկսի շարժիլ: Սկիզբն է այս ա՛յն ճամբուն, որուն բոլոր նենգութիւնները չպատմուեցան տակաւին, որովհետև կարելի չէ երբէք արտայայտել լրիւ, ինչ որ եղեռնապաշտ հանձարը կրցաւ ծնիլ Հայութեան Աղէտի ճամբաներուն վրայ:

Զինուորներու արագ քայլերով դուրս կ'ելլինք բանտէն, փողոցը ի՞նչ թշուառութիւն այն հոգիներուն համար, որոնք բանտի սեղմութիւն մէջ դուրսի աշխարհը երագեցին, և հիմա ասոր մէջ կը մտնեն, կալանաւորուած, կամ մեզի պէս օղակուած պողպատին ամէնէն դաժան ձեւերով: Բանտէն դուրս գալ և աւելի քան բանտարկուած ըլլալ դուրսի աշխարհին մէջ, մահէն աւելի դառն չէ՞ ասիկա:

Բանտէն դուրս, կորովի զնայքով մը, գլուխնիս բարձր, կը յառաջանանք Սուլթան Անմէտի, Այա Սօֆիայի հրապարակներէն, մի՛շտ գլուխնիս վեր զինուորներու քայլափոխերու դափնարիւնով մը: Այդ վայրկեանին անծանօթ ո՛ր երկինքներէն մեր հոգիին մէջ կը ծորի առնակաւութիւնը, վէսութիւնը: Ո՛ւր կը տանին մեզ, միտքը լկող այդ հարցումին նսե՛նը արդէն վանած ենք մենէ՛. կ'երթանք ճամբու մը վրայ որ սկիզբն է և հաւատք ունինք անոր վախճանին նկատմամբ: Իրիկուան ժամը ինն է. լոյսեր ամէն կողմ: Փողոցները զեռ չեն ամայացած, և մեր գնացքին երկու կողմերը կանգ կ'առնեն անցորդները, զարմացած, և կանթեղներու լոյսերուն տակ անշուշտ խօսկան համեմատութիւններ տալով իրենց տեսածներուն: Մեր գնացքին առջև կանգ կ'առնէ ամէն ինչ որ կը շարժի, թրամուէյներ, կառքեր:

Յաղթական կամարներէ անցնողներու ապերասան ամբարտաւանութեամբ մեզ կը մտցնեն բառի դուռնէն ներս, ուր մէկ անգամէն ճամբուն լոյսերը կը տասանորդուին: Վրդովիչ կ'ըլլայ մեզի համար լոյսէն դէպի մութ այս անցքը և ճգնաժամը եղերականօրէն կը հնչէ: Մութին հետ որ հեռահեռ կ'ածի մեր ճամբաներուն վրայ, մեր հոգիները կը խռովին. միտքարող մութը չէ ասիկա, որ լոյսին մէջ տառապածներուն՝ սփոփանք և անգորր կուտայ: Նենգաւոր մութն է այն, նենգաւոր ճամբուն վրայ: Ո՛ւր կը տանին մեզ: Այս ճամբաները գէպի ծով կը յանգին. ինչո՞ւ մենք գէպի ծով՝ ճամբաներուն վրայ. ամէնքը իրարու կ'ըսեն՝ — Դէպի ծով կը տանին մեզ, ծովը պիտի թափեն մեզ: Սա վերջին գոնէ կէս դարու բուն Հայ հոգեբանութիւնն է այս, տարբեր ձեւերու տակ, մեզ գէմ ոճիրին մէջ յարատեւող ոգիին հանդէպ: Միակ յոյսը իմ մէջ, որուն կառչած էի, բառքին նորաչէն նաւամատոյցն էր, ուր, կը խորհէի թէ, հաւանականաբար կը տանին մեզ, անկից դիմաց անցընելու համար. բայց ինչո՞ւ և ի՞նչ

բանի համար. չէի համարձակեր պատասխանները
փնտռել այս հարցումներուն. չէ՞ մի որ ամէնէն
աւելի անյոյսները ամէնէն աւելի կը գուրգուրան
իրենց յոյսի վերջին ծուկներուն վրայ, և յոյսն ալ
բոլոր բարի բաներուն ամէնէն վերջինն է որ կը
լքէ մարդը:

Բառքին մէջ քիչ մըն ալ յառաջացած և
արդէն գրեթէ բոլորովին մութ ճամբաներու վրայ
ենք ուր սակայն քայլերու նոյն անձնավստահու-
թեամբը կը յառաջանանք. ահա՛ թէ ինչպէս
ճակատագրական վախճաններու դիմելու ատեն՝
մարդս դեղեւիլ չգիտեր: Այդ մութ ճամբաներուն
վրայ է որ յանկարծ մեզի դէմ եկող օթոմոպիլի
մը լոյսը արիւնարբու վիշապի մը խոշոր աչքին
պէս կը բացուի, մեր վրայ կը սևեռուի, կ'անցնի
ու զղջացած մեզ ձգելուն, կը վերադառնայ, կը
հետեւի մեզ, կը ճանչնանք թէ Պետրիին աչքն է
այդ, որ ձիւներուն վրայ կաթող արիւնին պէս
մութը կ'արատաւորէ: Ինչո՞ւ համար մեզի կը
հետեւի այդ աչքը որ մանաւանդ՝ բոլորովին
անյոյս անկիւններ անցած ատեննիրս կը խոշորնայ,
մութին մէջ դարանակալ ամենի վագրին աչքին
պէս: Մտահոգութիւնը հեռզնեւէ աւելի՛ կը մեծ-
նայ մեր մէջ, քանի գիտակցութիւնը կ'ըսէ թէ
ծովեզերքին շատ բան մը չենք մնացած. և միշտ
մեզ դէպի ծովեզերք ուղղութեամբ կը յառաջա-
ցընեն:

Նենգութիւնը, ոստիկանութեան փառքը,
մարմին առած է բառքին դուռներէն ներս:

Անստուգութեան այդ ճամբաներուն վրայ
անկիւն մըն ալ կը դառնանք, և ահա կը տեսնենք
նաւամատոյցը, որուն առջեւ իր ելեքտրական բո-
լոր լոյսերը վառած, շիրքէթի շոգենաւ մը կը
սպասէ. լոյսերը կը կաթին պահ մը մեր հոգիներ-
ուն ալ մէջ, մանաւանդ որ կը նշմարենք թէ մեր
ետեւը, կորսուած է վիշապին եղբրական աչքը:

Հասած ենք նաւամատոյցին առջեւ ու կանգ
առած: Մեզ չըջապատող սուինները, տրուած
հրամանին վրայ, զինուորական ճապուկ ոլորումով
մը կը քակեն մեր շուրջը դարձող օդակը և նա-
ւամատոյցին վրայ մինչեւ շոգենաւէն ներս թա-
փանցած տեղը, դիրք կը բռնեն մեր ճամբուն
երկու կողմերը. ոստիկան զինուորները շոգենաւին
մէջ են արդէն: Մեր ճամբան գծուած է հիմա,
շոգենաւ պիտի մտնենք: Ոստիկաններ կը հսկեն
մեր մուտքին և տեղաւորման վրայ: Շոգենաւին
Ա. կարգի միջնայարկի և վարի սրահները լեցու-
ցած ենք: Ոստիկանները կը մնան ուղղակի մեր
մէջ և մնացեալ զինուած հետեւորդները նաւուն
կամրջակին վրայ են:

Շոգենաւը կը սուլէ, կառուցուածքը կը դրդի,
կը զգանք լոյծ տարրին անվստահութիւնը.
ճամբայ ելած ենք: Երբ տակաւին ցամաքին վրայ
էինք, շոգենաւին առաջին տեսքը, անդորր մը
եղած էր մեր մտքերուն համար որոնք անմիջական
եղբրականութեան մը ճնշումին տակ կարճատես,
կը նշմարէին ինչ որ իրենց ամէնէն մօտն էր,

զրկուած էին իրենց լայն հայեցողութենէն, չլարե-
նալով մերձաւորագոյն կայանէն անդին թափան-
ցել: Ինչ մը առաջ մեր մտքերուն՝ անդորրը բաշ-
խող այդ շոգենաւը մեր բովանդակ նսեհն է հիմա.
Ո՛ր կը տանի մեզ ծովերուն մէջ: Զուրերուն
չաչիւնն ու ծփանքը դուրսէն, նաւուն կողերուն
վրայ, մեր ներսիդին ծաւալ կուտայ անվստա-
հութեան: Մեր բաժինը, վարի սրահը նստած,
կը նմանի աչքը կապուածներու, որոնք չեն գի-
տեր թէ իրենց ձեռքէն բռնած ի՞նչ ուղղութեամբ
կը տանին: Ո՛ր կը տանին մեզ, ծովերուն բացը,
կղզիներուն ետեւը, ինչո՞ւ բան մը չէին հաղոր-
դած մեզ. մինչև ե՞րբ այս անգիտակ վիճակը.
ա՛յ իրենց դաւող ձեռքերուն մէջն էինք, թող
խօսէին առջի իրիկուան իրենց նենգաւոր շըր-
թունքները, որոնք հիմա պիտիքսի մը խորհրդա-
ւորութիւնը զգեցած են, ուրեմն դաւը չէր ամ-
բողջացած տակաւին, պէտք էր նորանոր անակըն-
կալներու սպասել, և նենգաւոր էր, դառնօրէն
նենգաւոր այն ճամբան, որուն վրայ դրած էին
մեզ: Գիտնալ թէ նենգութեան որոն ես, և չկարե-
նալ խուսափիլ անկից: Ահա՛ այս վայրկեանին
մեր հոգեկան կացութիւնը:

Շոգենաւը նորէն կը սուլէ, եղբրքի լոյսեր
կ'ընդունարենք մեր սրահին կրոր լուսամուտերէն:
Ո՛վ մխթարութիւնը ցամաքի ապաւէնին, մահ-
ուան տիրապետութեան մէջէն անո՛ր կը կառչինք
նորէն. լիապէս ապրելով այն վայրկեանները,
զորս մահուան խռովքի դրդուումներէ յետոյ իրենց
հոգիին խորը, Բոլոմպոս ու իր մարդիկը ապրեցան
ովկիանոսի անմխթար անհունութեանը մէջ: Ծո-
վուն մէջտեղը նաւարկեալին նետուած ազատարար
պարանն էր այդ տեսքը, և նորէն յոյսով գօտե-
պնդուեցանք: Ուրեմն պիտի ապրէինք տակաւին,
քանի որ նաւուն ցուկին մէկ դարձուածքով ցա-
մաքը ցոյց կուտային մեզ: Տղաներ եղած էինք ա-
մէնքս ալ. գիտէինք թէ վտանգին մէջ ընկուղած
ենք, և ամէն վայրկեանի առերեւոյթ փոփոխու-
թիւնները կ'ուրախացնէին մեզ կամ կը տխրեցնէին:

Հայտար Բաշայի նաւամատոյցը հասած ենք:
Նորէն զինուորական նոյն կարգադրութիւնները
մեր ճամբուն երկու կողմերը և մեր ճամբուն
վրայ, շոգենաւէն սկսելով մինչև Հայտար Բաշայի
գլխաւէն, այս անգամ աւելի թեթեւ հոգիով և կը
մտաւորին առջև, զոր զինուորներ կը պահեն,
քա-
մեր զբաղման տեսակները կը հարցուին, և ըստ
ման սրահը: Նորէն զաւեշան է որ ծայր կուտայ.
գործներու պէս զմեզ կոպտօրէն փոխադրութենէն
վերջ, հիմա զարչելի է այս քծինքը: Մեր ընկեր-
ուայութեան մէջ սպայ մը, սրահէն ներս մտած
պահուն, մուտքին պահակ կեցող զինուորին կողմէ
կ'արժանանայ զինուորական պատիւներու (!!!)

Կէս գիշերին ժամու մը շափ կայ-
կայարանին սպասման սրահներուն
մէջ ենք ամէնքս ալ: Մեզի բան մը
չէ ըսուած, բայց յայտնի է թէ եր-
կաթուղիով պիտի ճամբորդենք: Ու-
րեմն՝ հաշտուած իրականութեան
հետ, այս անգամ հանդարտութեամբ
եղքին կը սպասենք: Եւ այս անգամ
իրբե ճշմարիտ ճամբորդներ, հոգ չէ
թէ նենգաւոր ճամբաւելու, որոնց
ծայրը չերեւար, կ'օգտուինք պիւ-
ֆէլէն և կ'ուանենք ու կ'ըմպենք:

Միջոց մը, մեր դեղագործ-սպայ
ընկերը ճաշի սեղանէն դուրս կը
կանչուի. փութկոտութեամբ դուրս
կ'ելլէ և պահ մը վերջը ընկճուած
ներս կը մտնէ սրահէն: Քաղաքային
հագուստով մարդ մը զինքը կայա-
րանին ճեմիչը տարած և հոն առանձ-
նութեան մէջ, ուսերուն և գլխա-
նոցին վրայ եղած սպայի աստի-
ճանները փեթտած է: Քիչ մը ա-
ռաջուան՝ այդ աստիճաններուն ըն-
ծայուած զինուորական պատիւները
վրդոված են այդ մարդը, և հիմայ
վատորէն, կը խլէ զանոնք ամէն աչ-
քերէ հեռու, միեւնոյն ատեն շա-
րունակելով ամէնուն մէջ, օձի սո-
ղոսկու մները:

Կէս գիշերը անցած է արդէն.
կ'առաջնորդուինք վակոնները ու կը
տեղաւորուինք: Մեզ համար մաս-
նաւոր կառախումբ մը պատրաստ-
ուած է, երեք հատ Բ. կարգի և
մէկ Գ. կարգի վակոններով: Սրահ-
վակոններ են տրուածները, որոնց
երկու կողմի դուռները զատ զատ
վեցական զինուորներով պաշտպան-
ուած են. ապահովութեան ամէն
միջոցներ ձեռք առնուած են (!!!):
Մեքենան կը սուլէ և կառախումբը
կը մեկնի. կայարանին լոյսերը ե-
տին ձգած, մութին մէջէն կը սու-
րայ:

Յոյսերու և անյուսութեանց կա-
յաններու միջև տարութեան մեր
բազմաչարչար մտքերը, զազար
կ'առնեն պահ մը: Խորհուրդին ծայրը
երեւցած է արդէն, Պոլսէն դուրս կը
հանուինք: Բայց միշտ նենգաւոր
ճամբուն վրայ ենք, քանի որ չենք գիտեր անոր
վախճանը:

Մեզ տրամադրուած վակոնները, յայտնի կան-
խահոգութիւնով մը հանգստաւէտ են. պատանդին
ճակատագիրը չէ վճռուած տակաւին, և նենգու-
թիւնը պէտք կը տեսնէ վերապահ նկատումներ
ունենալու: Երկու կողմի հոծ մթութեան պատե-
րուն մէջէն, որոնք մեր լոյսերով կը լուսաւոր-

Ա. Ա. Ա. Ա. — Օրէնք

ուն, կառախումբը կը սուրայ հետզհետէ աւելի
մոլեգին. իսկ մենք ներսը պահ մը հաշտուած ա-
ռեւանգուած պատանդի հոգեբանութեան հետ,
միշտ մեր խորհրդածութիւնները դէպի ետ կը
զրկենք, դէպի Պոլիս: Քանի կը հեռանանք մեր
ճամբուն սկիզբէն, այնքան աւելի մեր ակնկա-
լութիւնները կը կառչին անոր, և ամէն անգամ
որ կայարան մը կանգ կ'առնենք և զազարը եր-

կար կը տեւէ, կ'երեւակայինք թէ ատիկա հետեւանքն է մեր տէրերուն և մեզ առեւանգողներուն միջև բանակցութեանց, և կը յուսանք, ո՛վ անհեթեթ զգացում նենգութեան ճամբուն վրայ, կը յուսանք ետ կանչուիլ: Ո՛վ երբէք կրցաւ խել յոյսը մարդէն:

Կ'անցնինք Իզմիթը գիշերով և անկից վերջ մեր յոյսերը կը կարկամին Իզմիթի ծոցին վերջին ծուէններուն հետ, որոնցմէ մեր ի սպառ բաժանումը կ'ըլլայ դառն: Ծովին տեսքը ապաւէն մըն էր մեզի, որուն գգուող ծփանքն ալ, կառախումբի թաւալումի դադարներուն, մտերիմ հէքեաթներու պէս լսեր էինք գիշերը: Հիմա, առտուան առաջին շողերուն հետ, երկաթի գիծերու վրայ, անիւներուն անվերջ թաւալումին բիրտ ժխորովը վերջին ապաւէնն ալ կ'առնուէր մենէ: Կան պահեր մարդուն համար, ուր աշխարհի բոլոր նիւթական ոյժերուն կը հակակշռեն աննիւթական զօրութիւնները որոնք իր մէջն են: Թըշուառ է մարդն այն ժամանակ և անօգնական երբ աննիւթական զօրութիւններն են որոնք իր մէջը կը քանդուին և նենգութիւնը որքան վարպետ է այս արդիւնքին հասնելու համար:

Լոյսին հետ որ հողին մխիթարութիւնը առած է մենէ, լոյսին հետ որ արտաքին աշխարհին հետ տեսողական յարաբերութեան մէջ դրած է մեզ, մեր զինեալ պահապանները սկսած են աւելի խտտանալ, արգիլելով պատուհանները բանալ, կայարանները դուրս ելլել, կամ պատուհանէն դուրսիններուն հետ խօսիլ: Թաւալուն բանտ մըն է հիմա մեր մասնաւոր կառախումբը որ դէպի նորանոր հորիզոններ կը փախցնէ մեզ, աւելի ճնշելով մեր հոգիներուն վրայ, որոնք առջի օրը անձուկ բանտին չորս պատերու մէջ գիտցեր էին թեւեր տալ իրենց մտածումներուն: Բաց հորիզոններու առջեւ բանտարկուած ըլլալ դառնագոյնն է ցաւերուն զորս մարդուն հոգին զգացած ըլլար:

Լուսաւոր օրուան մը հետ մեր վերելքը կ'ընենք դէպի Պիլէճիկ և յետոյ դէպի Էսկիշէհիր, և այս ճամբուն վրայ տասնէն աւելի փապուղիներէ մեր անցքը, լոյսին աւելի անհաշտ կը դարձնէ մեզ: Պիլէճիկէն անդին, ուր սեպ է վերելքը, մեքենան կը սկսի հեւալ, ան խտացումն է մեր բոլոր հոգիներուն որոնք, երկու օր առաջուան Պոլիսին յիշողութիւնը մշուշներու մէջ կորսնցուցած, կառչելու բան մը չունին հիմա, և կը հեւան նենգութենէն այդ ճամբուն, որ չեն գիտեր թէ ուր կը տանի զիրենք:

Թակարդը ինկած առիւծներ կան մեր մէջ որոնցմէ մոնչելու կարելիութիւնն ա'լ առնուած է, կոշտ հպումներով լըրճուած թիթեռնիկներ, որոնք ա'լ ծաղիկներուն երազը չեն ապրիր, խոյանքի ատեն թեւէն զարնուած թռչուններ, որոնց՝ միջոցին մէջլն եղբրական անկուժը կը տեսնես, վագրեր ալ կան յարձակումի ատեն վիրաւորուած և եղնիկներ՝ անտառներու անուրջը ապրած ատեննին հալածական՝ եղջիրներէն ծառերու մէջ բռնուած:

Ահա՛ պատկերը մեր կառախումբի ներքինին. զոր կը լրացնէ բարի աչքերով անձնուէր գամբուններու երամը, մեր մկանաւոր ընկերները, անջատուած միւսներէն և որուն խորունկէն խլրտումները, մասնաւոր աշարջութեամբ կը հսկուին:

* * *

Գիշերին հետ կը մտնենք Էսկիշէհիր: Երկար դադար մը հեւ ի հեւ յառաջացումէ մը վերջ, նենգութեան ճամբաներուն վրայ, մեր հոգիները կ'երիտասարդացնէ նորէն, կ'երազենք այն բունին ուրկէ բրցուեցանք, կը հաշուենք թէ ժամերով դադարը աւելի յառաջանալու անկարելիութիւնն է, և կը յուսանք որ հրաման մը, այս անգամ աւելի բարի դարձնէ նիւթը և վայրաշարժը մեզ դէպի ետ տանի: Որքան մանուկ է զառամը երբ զգացումներէ կը տարուի և կը յուսայ անկարելին իսկ իր յոյսին որքան անձնատուր է զո՛ր, որուն մէջ գիտակցութիւնը սկսած է արթննալ իր վախճանի եղբրականութեանը նկատմամբ:

Լուսնայէն քիչ առաջ մեկնումի իրարանցումը ծայր կուտայ մեր զինեալ պահապաններուն մէջ, նորէն վայրաշարժը կը սուլէ և նորէն կառաշարը կը դըրդի: Կը բաժնուինք Էսկիշէհիրէն և քիչ արշալոյս մը կ'արիւնի:

Օրը հետզհետէ մենէ հեռու կը տանի մութին սանձանները, և մենք թախծոտ զարթում մը կ'ուտուրի ճամբաներուն վրայ ենք. դաժան է անոնց տեսքը: Փոխանակ Պիլէճիկէն Էսկիշէհիր վերելքի դալարիքին և կախուած եղեւիններուն, մեր աչքերը կ'երթան վայրավատին, անմշակ հողերու կոպտութիւններուն վրայ՝ յուսաբեկ:

Մեքենան կը սուրայ մոլեգին, և մենք շըՂ-գնք: Կամքը լքած է մեզ, և մենք վախճանին հարկերը, կը դիմենք նախասանձանուած նպատակներով և հետաքրքիր ակնարկները կարճ դադարսեւեռուն են և վայրագօրէն աւելի խօսուն: Մեր ականջին կը հասնին հետաքրքիրներու և մեր պահապաններուն միջեւ կայարաններու և մեր պացութիւններ, ուր վերջիններուն մէջ խօսակներուն կը ներկայացուին կողմէ առաջինբով. ասոնց մէջ ամէնէն աւելի կրկնուածը գերի մակդիրն է:

Հասած ենք Սինճէնքէօյ. Էսկիւրիէն մէկուկէս ժամ ասդին, պղտիկ կայարան մը ինքնին: Կանգ կ'առնենք: Հազիւ թէ շէնքեր կան կայարանին շուրջը. բաց դաշտի վրայ երկաթուղիի մեզ. կայարանները՝ արգիլուած էր մեզ պատուհանները բանալ, և հիմա ընդհակառակը պէտք է բանալ կայարանի շէնքին կողմը նայող բոլոր պատուհանները: Տեղերուս կ'ելլենք, և որքան որ տեղ կայ, զլուխնիս պատուհաններէն դուրս է: Հոն են առեւանգախումբին վարիչները, կեղ-

րոնական բանտին տնօրէն Իպրահիմը, շուրջը ունենալով մեր պահապան զինուորներուն հարիւրապետ սպան, ոստիկաններուն մեծը և ուրիշ երկու երեք հոգիներ: Կը կանչուի առաջին անգամ Սիլվիո Րիչի, որ արհամարհոտ անտարբերութեամբ մը կ'երթայ իր պարթեւ հասակը ցցել գաճաճներուն քով, դժուարացնելով որոշելու թէ ո՞րն է տէրը և ո՞րը տիրուածը: Տրուած անուններու վրայ, իրեն կը հետեւին հետզհետէ մեր ընկերները. նախ չենք հասկնար թէ ի՞նչ է կատարուածը. ամէնքս ալ հոս դժուարս պիտի գանք, կամ որո՞նք են կանչուածները: Տամենակ մը կանչուելէ յետոյ կը թափանցենք արդէն եղածին. բուն կուսակցականներն են որոնք կը գատուին. գատուողներն ու մնացողները հրաժեշտ չեն առներ իրարմէ, որովհետեւ կանչուողը մեքենաբար կ'երթայ, իսկ մնացողը, զուրկ իր անձի մասին վերջնական որոշողութենէ մը, աւա՛ղ, չի խորհիր, իրմէ առ յաւէտ բաժնուող ընկերոջը հետ ողջագուրուելու: Կեանքին՝ օրը օրին պատահած դէպքերուն ատեն ո՞վ երբէք կը խորհի իրերու անյեղիութեան և անոնց յաւիտենական արդիւնքներուն վրայ: Չէ՞ մի որ մարդուն հոգին ամէնէն աւելի ա՛յն ատեն կարճատես է երբ ըրողները դէպքերով լեցուն, իր շուրջը՝ յառնող զգացումներուն մշուշը կը դարձնեն: Ութսունըինը հոգի մենէ բաժնուած, երկու առ երկու կարգով կեցած են մեր վակոններու պատուհաններուն առջեւ: Շարժումի հրամանը կը արուի և դուրս կ'ելլեն կայարանի վանդակապատէն. հիմա՛ է որ բաժանումի կապարը կ'իյնայ մեր սիրտերուն վրայ. բաժնուած ենք իրարմէ, մենք որ երեք օրէ ի վեր զիրար գտած ըլլալուս համար մխիթարուած էինք: Բաժանումի պահը, բաժնուողներուն միջեւ աւելի կը զօրացնէ կապը:

Ե՛րբ վերստին պիտի հանդիպէինք իրարու. ինչո՞ւ չգիտցանք թէ շատ շատերուն հետ ցտեսութիւնն էր այդ առ յաւէտ...: Վայրկեանը վայրկեանին ե՛րբ կրցաւ մարդս երբէք գուշակել անյեղի իրերու յաւիտենականութիւնը:

Մեր պատուհաններէն յուռ հանդիսատեսները կ'ըլլանք թաւալող շնականութեան: Ամէնէն հասարակ բռտի կառքերու մէջ, երեք չորսական կը լեցուին մեր ընկերները և կարաւանը ճամբայ կ'ելլէ, իւրաքանչիւր կառքի վրայ, հրացանակիր ոստիկան զինուորով մը:

Բաց դաշտին վրայ մօտն ու հեռուները շատ ճամբաներ կը նշմարենք, զիրար խաչաձեւող, դալարաւէտ արահետներն ու դառամած կառուղիները: Իր ճամբուն յանկարծական մէկ դարձուածքովը, կարաւանը շուտ մը կ'անհետի մեր տեսողութենէն: Ա՛խ, տարակոյսի այս ճամբաներէն որո՞ւն պիտի ուղչինք յանձնել մեր հեռացող ընկերները:

Բնութեան մէջ ճամբաները ցուցմունքներ են շատ անգամ: Լեռներն ի վեր ճամբաներ կան, որոնց վերջաւորութիւնը հորիզոնին մէջ կը հալի, ծիւրած՝ երկինքին անհասանելիութեան նսեհէն, և

որոնց վրայ, իրենց յամառ թռչտումներու պահուն թռչուններ հարցական նշաններ կը յօրինեն անսահմանութեան դէմ: Իրենց իտէպը դեռ չընդգըրկած ջախջախող կեանքերու պատկերն են այդ ընդհատ ճամբաները՝ լեռներն ի վեր: Ճամբաներ կան դաշտերու մէջ, լայնանիստ ու անծայր, օձի գալարումներով կը սողոսկին անոնք, իրենց սպիտակութեան ազտը բերելով արօտներու դալարիքին. իրենց կոնակին վրայ թաւալիլ կուտան քաղաքներու հարստութեան և յղիացումի սայլերը, անվրէպ հասցնելով գանոնք իրենց վախճանին: Քանի՛ կողմնակի արահետներ կուգան կլանուիլ այս պողոտաներէն, հազիւ բնութեան անեղծ մէկ խորշին մէջ ապրող գիւղէ մը սկիզբ առած. այդ պողոտաները պատկերն են առօրեայ ոյժին սպասարկու ասպետներու, որոնց ընդհարելով՝ թարմ կեանքերու ինչ ծիւրեր կը չորնան: Ճամբաներ կան, բարձրութիւններէ վար՝ անծանօթ խորութիւններու մէջ կորսուող. ինչո՞ւ երբէք սկիզբ առած են ասոնք և ո՞ւր է իրենց վերջին հանգրուանը, կեանքը չի քալեր այն ճամբաներէն, և վայրի բոյսեր սայթաքումի թակարդը կը լարեն անոնց վրայ: Արարչագործութեան ո՞ր ճամբաներուն վրայ կը տանին մեր ընկերները, ո՞վ Աստուած, քանի որ քու մատդ է որ կը սահմանէ ամէնուն ճամբան: Դուն ուղեցի՞ր որ Անապուռի ճամբաները այնքան նենգաւոր ըլլան Հայորդիին համար...:

* *

Պատուհանները հրամանի մը վրայ նորէն կը գոցուին. վակոններուն մէջ մեր շարքերը նօսրացած են, և թախիժը մեր սրտերուն մէջ թանձրացած: Մեր պահապաններէն կ'իմանանք թէ Այաշ կը փոխադրուին մեր ընկերները, կայարանէն եօթը ութը ժամ՝ կառքով և թէ մենք Էնկիւրի կ'երթանք: Մեր սրտերը կապուած են Սինձէնքէօյի որուն տուինք մեր ընկերները, և հիմա որ վայրաշարժը կը դըրդի, անգամ մըն ալ կը զգանք բաժանումի վիշտը. մեր հոգիներուն մէջ շատ մը կապեր է որ կը փեթուին վայրագօրէն:

Ա՛լ թմրած է մեր իմացականութիւնը, երբ Սինձէնքէօյն վերջ, մէկուկէս ժամ սուրալով կը հասնինք Էնկիւրի:

Հոս ալ նենգաւորներու պատգամաւորութիւն մը, վակոնները կուգայ, յարգանք (??) մեզ ընդունելու, մեր զբաղման մասին Հայտար Բաշայի մէջ եղած նոյն հարցումները և մեզ առաջինը տանելու նոյն հրամանները, լկտի ժպիտով մը շրթունքներու վրայ:

Հինգ վայրկեան վերջ, իբրեւ թէ ըստ դասակարգի իրարմէ բաժնուած, վակոններէն ելած ու լեցուցած ենք կայարանին սպասման սրահը, առանց խտիրի: Ի՛նչ անօրինակ շնականութիւն, նենգութեան որս գացողներու միջեւ դասակարգի խտիր զնել:

Վակոններու մէջ, յարգանքի պագչոտ նկատառումներով մեզ ընդունողն է, տեղւոյն ոստիկանութեան տնօրէնը որ մեր հաւաքավայրը գալով, այս անգամ չոր ու կտրուկ շեշտով մը կը հաղորդէ թէ Չանդըրը պիտի փոխադրուինք իբր ագտարական հոն ապրելու համար:

Մեր հարցումներուն կը պատասխանէ թէ Չանդըրը՝ կառքով երեք օր է:

ՄԻՒԲԱՅԷԼ ԵԱՄՏԱՆՃԵԱՆ

ՈՐԵԿ ԳԻՇԵՐ, ՈՐԵՋԻԱ ՄԵՂ

ԳԵՂԱՄԻՆ ՈՐ ԳՆԱՅ ՈՐ ԶԵԿԱԻ

Րիկ գիշեր, երագիս մէջ,
Մահը եկաւ ինծի հիւր.
Նստաւ դէմքս,

Ու,
Ինչպէս անկող կոչնական,
Մտերմօրէն, հատիկ, հատիկ
Ինծի այսպէս խօսեցաւ. —

Օ՛ն, շտապէ՛, [ըռուզ.]
Լեցուած է ա՛լ հաշուեմատեանը համրուած օրե-
Պատրաստուէ՛.

Վճռուած է որ մեռնի՛ս,
Քեզի կուտամ միջոց այնքան որ պէտք է
Ընտրելու՝
Տեսակը քու մահացման:

(Ու մահը,
Նստած դէմս ինչպէս անկող կոչնական,
Մտերմօրէն, հատիկ-հատիկ
Բացատրեց
Տեսակները ինձ սահմանած մահերուն): —

— Ահեղ յորձանք, — սա դիմացը, կը տեսնեմս,
Ու լեզուակը ցամաքի
Որ կը թուի թէ ջրամոյն՝
Պիտի անդարձ ընկղմի:
Ես կը տանիմ քեզի հոն,
Լեզուակին սուր կատարը քեզ կը տանիմ.

Ու,
Այնտեղ կանգնած, չորս կողմդ ջուր, վիհ, խարակ,
Դուն կը դիտես մոլուցքը
Յորդահոսան հեղեղին.

Ջուրին վրայ, ջուրերն ի վար յորձանուտ՝
Մանկահասակ գեղուհին
Որ քու արեւը երգեց: [հին ջրամոյն,
Դուն կը դիտես յորձանքը, եւ տղմուտը ու գեղու-
— Եւ քանինն՝ անոր հետ —

Ու խելայեղ, անհամբեր,
Ձայն փրկելու թափիդ մէջ,
Կը թաւալիս գահավէժ՝ ալիքներուն ալքը խոր:

Կամ կուգես,
Ինչպէս շանթը սրընթաց,
Քեզ կը տանիմ,
Ահա տե՛ս,
Մղձաւանջի տափաստանը հեռաւոր,
Ուր, գիտե՛ս,
Հազար-հազար եւ բիւր հազար մահացան:
Սրէ՛ հայեացքդ, ահա տե՛ս
Ապառաժէն երկնամերձ՝
Մղձաւանջի տափաստանը գարշահոտ
Ուր,

Հազար-հազար եւ բիւր հազար մահացան, —
Պարմանիներ գնդահար,
Հայր ու եղբայր, դրկից-օտար
Ձեռքերն ետեւ, չորս-չորս կապուած իրարու,
Քարակոշկո՞ն, բրածե՞ծ.

Վարդ աղջիկներ, բոլորը մերկ,
Ահա տե՛ս,
Աչքիդ առջեւ լկուած.
Ծերունիներ ու պառաւներ
Օրհասական, սովատանջ,
Որ ծնկաչոք, արտասոււայեղց
Մահ կը մուրան,
Ահա տե՛ս:

Ու դիտէ՛, ա՛յ, բազուկներն ալ քաջավարժ
Որ դեռ երէկ սրած սուրերը շողուն,
Անյագօրէն կ'անջատեն
Մանուկներու սրունքները սրունքէն,
Գլուխները իրանէն.
Կամ կը ճեղքեն որովայնը պիղծ վաւաշի զոհերուն...
Եւ կը լսե՛ս աղաղակներն ալ թնդուն,
Ալլա՛հ, Ալլա՛հ,
Աղաղակները ցնծութեան ու փառքի . . .

Այդ ի՞նչ եղար
Տղամարդ.
Դէմքդ դալուկ, աչքդ շմոր, ահաբեկ,
Շրթներդ ի՞նչ կը կափկափեն. [գայ այժմ:
Մարմինդ ժաժքէ բռնուած, կարծես պիտի փուլ
Դե՛հ, շտապէ՛, ժա՛մն է արդ.

Խոյացի՛ր, օ՛ն,
Դէպ ի վար,
Մղձաւանջի տափաստանը որ ահա՛.
Կամ գլխիվայր, դիւահար,
Թօթուէ դողդոջ մարմինդ
Ապառաժէն ամեհի.

Ու, վերջացա՛ւ,
Քանի որ [ըռուզ:]
Լեցուած է ա՛լ հաշուեմատեանը համրուած օրե-

Եւ կամ դառնանք հոն ուր քեզի եկայ հիւր,
Ու կը կանչեմ հիմա՛ իսկ
Կրտսեր եղբայրս երկիւղը,
Որ,

Մինչ դուն հանգիստ քուն կը քաշես, սառնորակ
Իր շունչովը կը պարուրէ մարմինդ,
Կը գալարէ ջիղ ու նեարդ, մկաններդ
Այնպէս պիրկ,
Որ կը թուի թէ ռունգերէդ դէպ ի դուրս՝
Օձի մը պէս կ'ոլորեն
Ընդերքդ ամբողջ, մինչեւ վերջին նրբաղին:

Այնպէս պիրկ,
Որ կը թուի թէ ատամներդ ցիրուցան
Արմատախիլ կը թափթփին բերնիդ մէջ,
Ու զանկդ լոյժ կը հալի:
Այնպէս պիրկ,
Որ կը թուի թէ անդամներդ բեկբեկուն,
Գալար գալար կը փրթին.

Մինչ դուն արդէն հոգեվարք՝
Արհաւիրքէն քարացած ,
Կը շնչես շունչդ վերջին :

Դե՛հ, շո՛ւտ ընտրէ՛

Ո՞րն է լաւ .

Աճապարէ՛, քանի որ

[ըռուդ :

Ա՛յ լեցուած է հաշուեմատեանը համրուած օրե-

.....

— Ի՞նչ կը պոռաս, ա՛յ տղա՛յ ,

Ձահանդագին արթնցայ .

[կը խնդար :

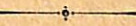
Բանտապահն էր , բժոտ աչքով , որ , դիւատիպ ,

ՇՍ.ԱՌՇ ՄԻՍՍ.ՔՅՍ.Ն

ՎԱՆԻ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՊՍՏՄՈՒՍԾ՝

Ա.ԿԱՆԱՏԵՍ ԱՄԵՐԻԿՈՒՀԻԻ ՄԸ ԿՈՂՄԷ

[Շար.]

ՊՍՏԵՐՍՁՄ : ԻՇԻՄ ԵՕՔ, ԲԷՅՅԻՄ ՁՕՔ

ՊՐԻԼ 20, երեքշաբթի օր, ժամը առտուան վեցին, քանի մը թուրք զինուորներ քաղաք վերադարձող գեղացի կիներու խումբէ մը կին մը առեւանգել փորձեցին : Կինը փախաւ : Երկու հայ զինուորներ եկան և միջամտել ուզեցին : Ատոր վրայ թուրք զինուորները Հայերու վրայ կրակ բացին ու զանոնք սպաննեցին :

Այս դէպքը տեղի ունեցաւ ոչ շատ հեռու Գերման միսիօնարներէն և անոնց տնօրէնը Herr Spörri և իր կինը, այս դէպքին ականատես եղան : Ազնիւ գտնուեցան զրկու ձէվտէթ պէյի թէ թուրք զինուորներն էին որ փորձեցին կիները բռնաբարել ու սպաննել երիտասարդ Հայերը, որոնք կիներուն պատիւը պաշտպանել կը ջանային : Բայց ձէվտէթ պատրուակը գտած էր : Ատոր վրայ թուրք խրամներէն կրակ ընել սկսան : Պաշարումը սկսած էր : Ամբողջ օրը անընդհատ հրացան արձակուեցաւ և պարսպապատ քաղաքը, որ Այգեաստանի հետ յարաբերութիւնը խզած էր, շարունակական թնդանօթի հարուածներ կը լըսէր բերդին գագաթէն որ իր ստորե գտնուած տուներու վրայ կրակ բացած էր : Իրիկունը տեսնուեցաւ որ ամէն կողմ տուները կ'այրէին :

Այգեաստանի ամբողջ Հայերը շուրջ 50,000 հոգի, որովհետև միջնաբերդի հայ ժողովուրդը քիչ էր, ժողովուած էին մէկ քառակուսի մղոն տարածութեան վրայ, և պաշտպանուած՝ ութսուն «բերք»երով : Հայոց ուժը կը բաղկանար 1500 մարդուած հրացանակիր զինուորներէ, որոնք մի միայն 300 հրացան ունէին : Ռազմանիւթի իրենց

մթերքը մեծ չէր, որով անոնք ստիպուած էին շատ խնայող ըլլալ . ու շատ չանցած անոնք սկսան գնդակ, փամփուշտ շինել օրական 2,000ի չափ : Բրօֆ. Մինասեանի հսկողութեան տակ յաջողեցան անձուխ վառօթ պատրաստել և քիչ յետոյ յաջողեցան նաև երեք խորաընկէցներ շինել ուսմբ արձակելու համար : Երկաթագործները նիզակներ շինեցին, որպէսզի երբ ռազմանիւթը սպառէր կարենային անոնցմով կուռիլ : Նոյնպէս Հայերը ստորերկրեայ ճամբաներ փորեցին, որոնց միջոցով թրքական պատնէշները և խրամները օգը կը հանէին : Այս բոլորին համար նախանիւթերը շատ սահմանափակ էին, և թէ գործիքները ու միջոցները շատ նախնական : Բայց անոնք թշնամին հեռու պահելու մէջ իրենց կարողութեան վրայ շատ յուսալից էին : Զինուորական օրէնքին կանոններն էին մաքուր ըլլալ, չարբենայ, ճշմարտութիւնը խօսիլ, թշնամին կրօնքին չհայհոյել : Թուրքերուն յայտարարութիւն մը զրկեցին ըսելով որ իրենց վէճը միակ մարդու մը հետ էր, և ոչ թէ իրենց թուրք դրացիներուն : Վայիներ կրնային գալ ու երթալ, սակայն երկու ցեղերը, պէտք է միասին ապրէին, և թէ կը յուսային որ ձէվտէթի մեկնումէն վերջ խաղաղ և բարեկամական յարաբերութիւններ դարձեալ կրնային շարունակել : Թէ այս յայտարարութիւնը ի՞նչ ազդեցութիւն ունեցաւ, յայտնի չէ :

Ամբողջ Վանի Հայերը, տաանց բացառութեան, աշխատիլ սկսան, անոնք որ զէնք ունէին և կարող էին կուռելու, խրամները վազեցին . Թուրքերուն արգիլուեցաւ Հայերու թաղերը մտնել ու անոնք որ աշխատելու կարող էին, բահ ու թիկր առնելով գացին ռազմիկներու զիրքերը գորացնելու, նոր խրամներ բանալով և պատնէշներ կանգնելով : Կարգ կանոնը պահպանելու համար տեղական կառավարութիւն մը կազմուեցաւ, դատական, ոստիկանական և ամբողջապահական մասնաճիւղերով :

Դիմադրութիւնը լաւ կատարելու համար զինուորական ատեան մը կազմուեցաւ, որ զանազան յեղափոխական ու չէզոք ներկայացուցիչներէ բաղկանալով գործերը շատ յաջող կերպով կը կառավարէր : Այս մարմինը յառաջացեալ գիծերու հետ յարաբերութեան մէջ էր, և անմիջապէս զինուոր կը հայթայթէր պէտք եղած տեղը և ատենը : Տեղական թերթ մը կուռնէրու լուրերը կը հրատարակէր : Ժողովուրդը օրը օրին կ'իմանար դէպքերը : Կեդրոնական վարժարանին երաժշտախումբը Գ. Պուճիքանեանի առաջնորդութիւնով ռազմական հայ կտորներ, Մարսիէեզ և ուրիշ երգեր կը հնչեցնէր : Թուրք մարտկոցներու կրակին հետ և թշնամի թնդանօթները որչափ գոռային, այնքան աւելի բարձր կը հնչեցնէր հայ նուագախումբը ու այս պարագան ձէվտէթը գնտակներէ աւելի կը կատարեցնէր, բան մը որ նոյն իսկ չի ծածկեց իր տեղեկագիրներուն մէջ :

Հայերը, մեր կայուածներուն հիւսիսակողմը գտնուող զօրանոցներուն վրայ յարձակելով գրա-

ւեցին և այրեցին զանոնք (Թէպէտեւ մէջիները փախան): Բայց ասկէ զատ չփորձեցին յարձակողականի անցնիլ, որովհետեւ իրենց թիւը շատ քիչ էր: Անոնք իրենց օճախներուն, իրենց կեանքին ու պատիւին համար կը կռուէին և մեր ամբողջ համակրութիւնը անոնց կողմն էր թէպէտեւ ջանացինք մեր ամբողջ գործերուն մէջ չեղոք մնալ: Թոյլ չտուինք որ ո ե է զինուած մէկը մեր կալուածներէն ներս մտնէ և իրենց ղեկավարը՝ Արամ, մեր կալուածներուն չէզոքութիւնը պահելու մէջ մեղի օգնելու համար արգելեց վիրաւոր զինուորները մեր հիւանդանոցը բերել: Տօքթ. Ըշըր, իրենց առժամեայ հիւանդանոցին մէջ խնամեց զանոնք: Բայց ձէվտէթ պէյ Տօքթ. Ըշըրի նոյն ամսուան 23ին նամակ մը գրելով կը յայտարարէր թէ զինուած մարդերու մեր կալուածները մտնելը տեսնուած է, և թէ «ապստամբ»ները մեր մօտը խրամներ բացած էին: Եթէ յարձակումի ատեն այս խրամներէն հրացան մը արձակուէր, «ցաւելով ստիպուած» պիտի ըլլար իր թնդանօթները մեր վրայ դարձնելու, և մեր կալուածները ամբողջովին քանդելու: Այս մասին կրնայինք վստահ ըլլալ: Մենք պատասխանեցինք թէ ամերիկեան կալուածներուն չէզոքութիւնը մեր ամէն միջոցներով կը պահենք և թէ՛ ոչ մէկ օրէնքով մենք պատասխանատու էինք անհատներու և կազմակերպութիւններու արարքներուն, մեր կալուածներէն դուրս:

Վայիին հետ մեր թղթակցութիւնը մեր պաշտօնական ներկայացուցիչը՝ Իտալիոյ դեր-հիւպատոս Սինեօր Սպօրտօնի միջոցով կը կատարուէր, և մեր թղթատարը ձերուկ կին մըն էր որ ձերմակ դրօշակ մը կը կրէր: Երկրորդ անգամ երթալուն, սահելով՝ փոսի մը մէջ ինկաւ, և ոտքի ելած ատենը ձերմակ դրօշը ձեռքէն ինկած ըլլալով, թուրք զինուորներու կողմէ վայրկենաբար սպաննուեցաւ: Ուրիշ կին մը գտանք բայց մեր կալուածներու շրջափակին մէջ, իր ախարօտի դրան առջեւ նստած ատենը վիրաւորուեցաւ: Այն ատեն Արամ ըսաւ որ այլևս աւելի թղթակցութիւն չպիտի թոյլատրէր, մինչև որ վային Սպօրտօնի նամակին պատասխանէր: Վերջին թղթակցութեան մէջ դեր հիւպատոսը ըսած էր ձէվտէթի թէ հիմա իրաւունք չունէր սպասելու որ Հայերը յանձնուէին. որովհետեւ Հայերու զէմ պայքարը ջարդի մը երեւոյթը առած էր:

Ձէվտէթ չէր թոյլատրեր մեզի թուրք հիւանդանոցը գտնուող Միս Մաքլարընի հետ թղթակցելու, և իր որպիսութեան մասին մեր հարցումներուն չէր պատասխաներ իսկ, թէպէտեւ երկու շաբաթ վերջը Herr Spörri կը գրէր թէ հանգիստ են: Տօքթ. Ըշըր վային մանկութենէն կը ճանչնար, և անոր հետ միշտ բարեկամական յարաբերութեան մէջ կը գտնուէր, բայց գերման կալուածները ապաստանող Աւստրիացի դրամատէրի մը գրած նամակին մէջ կը գրէր թէ իր սպաններէն մէկը Ռուսներ գերի վարած, և թնդանօթներ գրաւած էր, և թէ անոնց «Նորին վեհափառութիւն Տօքթ. Ըշըրի պատ-

նէչներուն առջև անցք մը կատարել պիտի տար որպէսզի անիկա, որ «ապստամբ»ներու հետ միշտ Ռուսերուն գալուստին կ'սպասէր, զանոնք տեսնէ և ուրախանայ»: Այս նամակը հետեւեալ բառերով կը վերջանար «Իշիւ եօզ, ֆէյֆիւ յօզ:» Երբ անիկա գործ չունէր, և շատ «քէյֆ» ունէր, իր զինուորները և անոնց վայրագ դաշնակիցները՝ Բիւրտերը, ամբողջ գաւառը կ'աւերէին ջարդելով՝ էրիկ մարդիկը, կիները և տղաքը, և այրելով անոնց տունները: Մանուկները իրենց մօրը գիւրկերուն մէջ կ'սպաննուէին, պղտիկ տղաքը սոսկալիօրէն կ'անդամահատուէին, կիները կը մերկացուէին և կը գանակոծուէին: Գիւղերը պատրաստուած չէին յարձակումի մը դէմ դնելու, շատերը չգիմարեցին, ուրիշներ դիմադրեցին մինչև որ ռազմանիւթնին հատաւ: Ամսուան 2օի շաբաթ օրը, գեղացի փախստականներու առաջին խումբը քաղաք հասաւ: Առտուն կանուխ լսեցինք որ մեր դուռը կը դարնէին անընդհատ: Աթըրը իր գիշերանոցով ու հողաթափերով դուրս ելաւ անոնց տխուր պատմութիւնը լսելու: Վիրաւորները հիւանդանոց ղրկեց, ուր ամբողջ օրը անոնցմով զբաղեցաւ:

Թարգմ. Կ. Յ. ՄԻՍ ԵՒՐ

Ս Ի Ր Տ Ս

ԻՐՏԸՍ անապատ մըն է ամայի,
Հորիզոններուն անյոյս կը ցայի
Խոնջ կարաւանը տեղիս ծարաւի:

Սիրքս ցաւ մըն է ակօսող ծովեր,
Թռչուն մը կայմին վրայ անվեհեր
Կը կարդայ անցնող փոքրեկին հրաւեր:

Մերք երազանքի կապսագեղ լընակ
Ուր կը ցրւաղի կարապ մ'բայիսակ
Վերջալոյսի գաղջ բուրումներուն ցակ:

Մերք ալ խուց մըն է փակուած գաղտնօրէն,
Վրճուկ մ'ոգիները հոն կանչելէն
Սերքս կ'արժարձէ իր մոխիրներէն.

Սակայն ամայի է սիրքս ցորէն . . . :
ՅԱԳ. Զ. ՊՈՂՈՍԵԱՆ

ՍՂԻՇԷ ԱՐԲ. ԴՈՒՐԵԱՆ

Ն Ա Ձ Ո Վ Ր Ե Յ Ծ Ն

Ա.ՁՈՎՐԵՅԻՆ, երբ բեւեռուած խաչին վրայ, Ըզգաց օրհասն ու խրմեց դա՛րըն գինին, Անձկութեամբ խո՛ւլամպերն ի վերգոչեցնաւ. Արեան քրտինքը ողողեց իր մարմինն :

Այլ այդ անարգ բլրակին մունջ օդին մէջ՝ Անլրսելի մնալով իր նի՛չը ցաւոց՝ Երբ վերջին հեծ՛մ ա՛լ յուզեց լանջօս յելեւէջ՝ Յուսահաս մա՛րդը խոնարհեց, գլուխը խոց :

Կը մեռնէիր այդ օրերուն մէջ ցամառ, Շա՛ս աւելի ան ու սարսուռ կրելով դուն՝ Քան այն երկու աւազակներն որ անբան Կը հոնչէին ինչ մօտ, անբիծ լաւութիւն :

Ի՛նչ կուլայիր Տագնապիդ մէջ, մե՛ծ հոգի, Ո՛չ խաչին վրայ ցաւեամ մարմինըդ անսրւաղ, Ո՛չ սերդ, հասակդ, ո՛չ ուժդ ու ձիւրդդ միտքի, Ո՛չ ալ ինչպէս խրլուած էու դիրքդ չհնալ :

Ո՛չ, երաղիդ մէջ, ո՛վ Ձոն, ձայն մը կ'ըսէր, Ձայնն աշխարհի՛ որ ուրացում մ'էր անհուն. «Իջիր այդ վին կախաղանեդ մթասուեր, «Տժգոյն խաչեալ, երբեք ասուած չէիր դուն :

«Չէի՛ր երկնի հաց, չէի՛ր շո՛ւր կենդանի, «Լուծուեցաւ լուծդ, հովիւ սկար ու զածած, «Մեր մաւ արտին մէջ՝ որ ալ հե՛տ մը չունի՛ «Վերմարդացած է Ասուած, մա՛րդն ալ մոռցուած :

«Քան դարերով՝ դիակդ կախուած մեր գլխուն «Ալ բոզ մտնէ դէպի դամբանը քափուր, «Մեր տուներուն սուգն է քախիճդ ու արիւն, «Այր մարդկութիւնն ա՛լ ձանձրացաւ լալով, զուր» :

Ա՛յս եր ինչ որ վերջին ժամուդ կ'ըսէր ինչ
Հանդերձեալի այդ արձագանգը բեկբեկ .
Բայց ի՛նչ կ'արժէ այդ լուսանքն՝ ա՛յժըմ գիտես,
Հիւսան որդի, չէի՛ր սրսած դուն երբեք :

Չէի՛ր սրսած. եկեղեցիդ ու փառեդ ալ
Կրնան, Փրկիչ, ալիսուզիլ երեւուն.
Մարդն աներես կրնայ անունըդ մոռնալ,
Ինչպէս կուտան անիւն մը չո՛ւս հովերուն :

Փուլին վրայ Մա՛յր-եկեղեցեաց կը լրսես՝
Ու կը տեսնես, բուդպ հակտին դրած ծաղկի փունջ՝
Ցայգապաշտօն խուժումն հօտիդ խօլ ու վես՝
Իր ծաղրը՝ սո՛ւր սլաք մ'է վիշտիդ անմոռնչ :

Դուն կը բնակիս մէջ հինաւուրց նմաներուդ
Շեկ վարսերով, երկինքիդ մէջ շափիւղայ,
Հոգի՛ք՝ իբրեւ աղանձներ կուզան փոյք
Մըծելու ցո՛ղ մ'որ տուրքերեդ կը խաղայ :

Ինչպէս Հոռմի հին օրերուն ամբարիտ,
Ինչպէս ի վերջ դարու մը կո՛յր ու վսարանջ,
Պիտի սրսած չրլաս, ցորչափ այժմ ու միտ,
Մարդկային ա՛զգը հեծկչայ հոգեանջ :

LECONTE DE LISLE ՍՂԻՇԷ ԱՐԲ. ԴՈՒՐԵԱՆ

Դուրեան Սրբազան Բարիզ մեկնեցաւ Համահայկական Ազգ. Խորհուրդին մասնակցելու համար : Մեկնումէն քանի մը օրերառաջ մեզի դրկած էր այս թարգմանութիւնը հետեւեալ երկառոյժ. «Շնորհակալ կ'ըլլամ եթէ ասով գոհանաք առայժմ. ժամանակ չունիմ ուզուած չափով գոհացում տալու ձեր խնդրանքին :» Դուրեան Սրբազանի ընկերացան Պալաքեան Վրդ. Պ. Պ. Աբրահամ Տէր Յակոբեան և Տօքթ. Ա. Բարսեղեան :

Կ Ա Ր Օ Տ

Մ կարօտի ժամերուս, կը ծնին միտքիս առջեւ հանդարտ ջուրերու եզերքներ, անտառներէն քիչ հեռու . . .
Հոն է որ պիտի ուզէի սիրել քեզ խենդի մը պէս . . .

Եւ միջօրէններուն երբ ջուրերը ադամանդ են եւ երբ անտառները այնքան սեւ, դուն պիտի գայիր դէպի ինձի այդ ջուրերուն եզերքը, մօտակայ անտառներէն փախած եղնիկի մը պէս շէկ ու հպարտ . . .

Ու այդ անհուն հանդարտութեան մէջ քու սիրտիդ տրոփիւնը ինձի համար պիտի ըլլար ամբողջ աշխարհին ձայնը . . .

Եւ երբ թեւերս գրկէին քու մարմինդ, պիտի կարծէի ամբողջ, ամբողջ տիեզերքը գրկած ըլլալ . . .

ՄԱՆՆԻԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ԹՐԲԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԿՈՎԿԱՍԻ ՄԷՋ

ԳՈՂԹԷՆ ԵՏՔԸ

Հայ Փիւնիկը.—Վասպուրականի հերոսական դիմադրութիւնը եւ գողթը.—ՎԱՆ-ՏՈՍՊ եւ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ թերթերը՝ Թիֆլիզի մէջ.—Արեւմտահայ առաջին համագումարը.—Անդրանիկի հովանաւորութիւնով հրատարակուող ՀԱՅԱՍՏԱՆ օրաթերթը.—ԱԶԱՏԱՄԱՐՏ եւ ԿԱՅԾ լոյս կը տեսնեն՝ Երեւանի մէջ.—Լեւոն Սեղբոսեան եւ Տիկին Զապէլ Եսայեան.—Լեւոն Շանթի «Կայսր» անունով նոր տնավարը.—Զապէլ Եսայեանի վերջին պատմուածքները՝ ԳՈՂԹ ամսագիրին մէջ.—Նոր ուժեր.—Տօնոն եւ Արեւելք.—Խաչիկ Լեւոնեանի մահը.— Գիշ էր հունձքը, բայց . . . :

ԱՐԾԵՍ Հայ Ազգին համար շինուած ըլլայ վերածնունդ Փիւնիկի աւանդութիւնը։ Պատմութեան մէջ ոչ մէկ ազգ այնքան չէ կոխտուած, այնքան աշխարհաստան կոտորածներու չէ ենթարկուած որքան Հայ Ազգը։ Բայց հակառակ այդ բոլորին, ան առաջին պատեհութեան մոխիրներուն մէջ իսկ վերականգնած է իր օճախը, կազմած է իրեն համար միջավայր մը՝ նիւթական, բարոյական եւ մտաւոր։ Հազիւ հրդեհներու բոցը մարած, հայ գիւղացին 1915ին ձեռնարկեց վերաշինելու երկիրը, արօրը սկսաւ ձեռքի հողը եւ մտաւորականը գրիչը ձեռք առաւ օտար հորիզոններու տակ պատմելու Հայ Յաւը, Հայ Տառապանքը, խորհելու դարմաններու մասին, կազմակերպուելու, հաշուեպահանջի բոլորին կազմ ու պատրաստ, անեղ «Ներկայ եմ»ով մը իր գոյութիւնը ցոյց տալու համար։

* *

Վասպուրականի հերոսական դիմադրութիւնը, հայկական կառավարութեան մը գոյութիւնը եւ յուլիսեան սարսափելի նահանջը, քանի մը ամիսուան մէջ իրարու յաջորդեցին։ Վասպուրականը իր Փիղիքական գոյութիւնը պահեց կուռելով, ատոր շնորհիւ արժանացաւ կազմելու փոքր կառավարութիւն մը եւ սակայն ուսական խարդախ կառավարութեան, «Հայաստանը առանց հայու» ձարիղմեան սկզբունքը Ռուսիոյ վարիչները կիրարկեցին եւ Վանի Ռուսական բանակը հրաման ըստացաւ նահանջելու եւ Վանը լքուեցաւ հիւնք ժամըան հաւնար, բայց այդ պատճառ եղաւ որ Հայ ժողովուրդը նորէն գաղթականութեան ցուպը ձեռք առնէ եւ զէպի Կովկաս գիմէ, ազատելու համար բարբարոսներու ձեռքէն։ Վանէն Իգաթի, տասնեակ մը օրերու ճամբան շատ պատմութիւններ ունի հայկական վիշտի գիրքէն։

Անտուաղ ու յոգնած հսկայ զանգուած մը եկաւ իջնալ Կովկաս, Երեւանի փողոցներուն ու իջմիածինի պատերուն տակ, եւ սակայն հակառակ

Կովկասահայերու եւ ուս ժողովուրդի օժանդակութեան. հազարաւոր եղբայրական շիրիմներ թողուց հոն։ Բանի մը ամիս վասպուրականի հայութիւնը տապալակեցաւ հող անթիւ գոհեր տալով, մինչեւ որ հետզհետէ վարժուեցաւ միջավայրին, գտաւ այն ուղին ուրկէ պիտի երթար։

Այդքան մը բարօրութիւն (հասկնալ իր նուազագոյն չափով) բաւական էր որպէսզի այդ 200000 ժողովուրդը իր մէջէն արտադրէր չուտով մտաւորականներ, որոնք իբրեւ աւելի մօտ ժողովուրդի ցաւերուն, ձեռնարկէին արտայայտել այն պահանջները որ ունէր գաղթականութիւնը, վերջնահատման ենթարկել անցեալը եւ ապագայի նոր գործելակերպ ստեղծել։ Այդ ուղղութեամբ առաջին փորձը ըրաւ Վանի երիտասարդութեան այն մասը որ հաւաքուած էր «Վան-Տոսպ» թերթի շուրջ, Թիֆլիզի մէջ վերհրատարակելով այդ շաբաթաթերթը։ Գիշ վերջը ուրիշ երիտասարդներու խումբ մը վերհրատարակեց «Աշխատանք» թերթը։ Գաղթականութեան առաջին ամիսներուն այդ թերթերը եղան մեծագոյն ազդակները լսելի դարձնելու Գաղթականի ձայնը, անոր պահանջները ուր որ անկ էր։

* *

Հաւաքման եւ ինքնամիութեամբ պրօցիւր այդքանով կանգ չառաւ։ Մինչեւ ուսական երկրորդ յեղափոխութիւնը, թրքահայ գաղթականութիւնը իբրեւ օտարահպատակ, միշտ ստիպուած էր ենթարկուել այն սահմանափակումներուն որոնք օտարահպատակներու համար կային։ Յեղափոխութեան յաղթանակէն քիչ յետոյ 1917 մայիս մէկին Երեւանի մէջ գումարուեցաւ Արեւմտահայ առաջին համագումարը որուն նախաձեռնողներն էին Անդրաբին կը մասնակցէր Կովկաս ապաստանած թրքահայութեան մտաւոր ծաղիկը։ Հիմը դերը գաղթական թրքահայութեան գերագոյն մարմինը կազմակերպութիւններու միջեւ։

Երեւանի արեւմտահայ խորհրդաժողովի հետ թիֆլիզի մէջ սկսաւ հրատարակուել արեւմտահայ օրաթերթ մը «Հայաստան», հովանաւորութեամբ վենցի, մեր երիտասարդ բանաստեղծներուն ամենէն խոստմնալիցը։ «Հայաստան»ի հրատարակութիւնէն քանի մը ամիս վերջը սկսաւ լոյս տեսնել «Ազատամարտ» օրաթերթը՝ օրկան թրքահայ զաւնակ-Ս. Գ. Հնչակեաններու։ շաբաթաթերթը՝ օրկան

1918ի սկիզբը թրքահայութիւնը կոչուեցաւ պաշտպանել իր երկիրը, զոր ուսերը թողեր հեբերաւ, իրեն վստահուած պարտականութիւնը չկրցաւ կատարել։ Այդ օրերուն ալ թրքահայութիւնը չկրցաւ բեցաւ գոյութիւն ունենալէ, որովհետեւ խմբագիրներ, աշխատակիցներ եւ կամ աշխատաւորներ զէնքի

տակ էին: Հոս կ'արժէ յիշել մասնաւորաբար երիտասարդ հրապարակախօս Պապիկեանը՝ «Վան-Տոսպ»ի խմբագիր և Արեւմասոյ կործանողի անդամ, որ հերոսական մահով մը ինկաւ Իգտի-րի կոխներուն մէջ:

Անաւասիկ ընդհանուր գիծերով տուի պատկե-րը թրքահայ մամուլին, որ գաղթականութեան արտայայտիչը ըլլալէ յետոյ եզաւ այն կեդրոնը ուրու չորջ սկսաւ ծաղկիլ փոքրիկ ազադուն գրա-կանութիւն մը. ասիկա գրաւականն էր որ Հայ ազգը չի մեռնիր:

Մեր յայտնի գրողներէն երկու հոգի միայն թրքական եւթադանէն պրծեր էին. Լեւոն Սեղ-բոսեան — Շանթ —, և Տիկին Զապէլ Նասայեան:

Լեւոն Շանթ, 1916ին հրատարակեց նոր աշ-խատութիւն մը «Կայսր» անունով, սուամ մը բիւզանդական դարերէն:

Նիւթը հետեւեալն է: Նիկիֆոր կայսրը կաս-կածներ ունի իր գորավարին՝ Օհան Գուրգէնի մա-սին որ ան կը ձգտի կայսերական գահին: Ատոր համար գորավարը կը զրկէ Ասիայի ամենավաճա-րաւոր կաւաններուն որ սպանուի, բայց ան ընդհա-կառակը նոր դավմիրներ կը վաստկի և կը փա-ռաւորուի, մինչեւ որ Նիկիֆոր ձերբակալել կու տայ և կ'աքսորէ Գուրգէնը:

Կայսրուհին, Նիկիֆորի կինը, իր ամուսինը կ'արհամարհէ և կը սիրէ Օհան Գուրգէնը և պատ-րաստ է ամէն կերպ անոր օժանդակել գահը ձեռք ձգելու համար:

Նիկիֆոր կը կասկածի և սակայն կայսրուհին՝ Թէօֆանա կը յաջողի իր ամուսինին նախանձը քնացնել և նոյնիսկ Գուրգէնը վերադարձնել մայ-րաքաղաք:

Աքսորին մէջ Օհան Գուրգէն սիրահարուած է իր զինակիցներէն մէկուն աղջկան՝ Հաննայի, որ նմանապէս կը սիրէ Գուրգէնը, բայց չուզեր ամուս-նանալ իր սիրելիին հետ, իաչալ սէր մը միայն ու-զելով:

Օհան Գուրգէն Պոլիս կուգայ և Թէօֆանաի օգնութեամբ սպաննելով Նիկիֆոր կայսրը, ինք-զինքը անոր տեղ կը հռչակէ և ազատուելու հա-մար Թէօֆանաէն, զայն ալ կ'աքսորէ Բրինջերօ կղզին:

Սակայն կռիւի և պատերազմի տենչը կը մղէ Օհան Գուրգէնը դէպի նոր արշաւանքներու, գա-հը կը յանձնէ իր ներքինապետ Վասիլ Լէկապէին, որ կը դառնայ ոչ անուանական բայց իրական կայսրը: Տուամին վերջաւորութեան ներքինապե-տին խօսքերն են հետեւեալները.

«Քիչ մը շուտ կը կայի ակոռ, Օհան Գուր-գեանի ետեւէն, վերջը հեզկոն կը շարժե գրուիս) Կայսր... սա... մեր այս հնաւանդ պետու-թեան... դուն կը մնաս իմ գորավարս, իմ գոր-ծիքս: Կռիւն ու յաղթանակը քեզի, բայց տիրելը քու բանդ չէ: Դուն գահեր կը տապալես, բայց գահեր պահպանել չես կրնար... Ատիկա ես... ես: Կայսրը... ես (Զգոյշ կը մօտենայ գահի պս-շակրակին, կը կայի շուրջը, աւսիճակ աւսիճակ կը

բարձրանայ, կը շփե սապարած գահը, կը դիտե մուսխերը, որ տեսնող չըլլայ, կանաչուի կը կսի գա-նին եզերքը ու հաճոյքէն ձեռքերը իրար շիւերով կը ծիծաղի) Հի, հի... հի... հի... հի...»

Շանթի այս նոր աշխատութիւնը բաւական խօսեցնել տուաւ իր վրայ, նոյնիսկ շատեր զայն գերազանց նկատեցին «Հին Աստուածներ»էն:

Տիկին Զապէլ Նասայեան «Գործ» ամսագիրին մէջ հրատարակեց 60 էջնոց գրուածք մը «Վերջին Բաժակը», օրագրութեան ձեւով, կնոջ մը ապ-րումները: — «Ինձի ըսիր, «Կ'ուզեմ քու հոգիդ ճանչնալ»: Անա՛ իմ խոստումս կը կատարեմ վեր-ջապէս և կը սկսիմ գիրի առնել իմ ապաւորու-թիւններս և արձանագրել այն ժամերը, զորս ապ-րեցայ երջանկութեամբ և յուզումով»: Այսպէս կը սկսի Վերջին Բաժակը:

Ասկէ զատ նոյն հանդէսին մէջ հրատարակուե-ցան իր երկու գրուածքները, «Մուրափի Ճամբոր-դութիւնը» և «Ժողովուրդի մը Հոգեւարքը»: ա-ռաջինին մէջ նկարագրած է խմբագրեա Մուրափի փոխուստը իր գիւղէն, ասպատակային կեանքը և կողկաս ապաստանիլը, իսկ միւսը Թորոյեան անուն թրքահայապալ գինուորական թարգմանիչի մը ապաւորութիւնները և տեսածները հայկական մարտիրոսագրութենէն:

Դժբաղդարար կիսատ մնաց Տիկին Զ. Էսա-եանի կողմէ թարգմանուած Մ. Մէթէրլինքի Մահը, չի հրատարակուելով վերջին երեք գլուխները:

Ունեցանք նաեւ նոր դէմքեր հրապարակա-գրութեան, բանաստեղծութեան և վիպասանութ-եան մէջ: Վարդան Պապիկեան, Ա. Դարբինեան, Հ. Մանուկեան, Լեւոն Թիւթիւնճեան, Բ. Կա-պուտիկեան, Պարսամեան նոր ուժեր էին հրապա-ւակին վրայ:

Երիտասարդ բանաստեղծներէն յիշենք Վա-հան Թոթովենց, Ռաֆայէլ Զարդարեան, Օր. Ա-րաքսի Մովսէսեան: Վ. Թոթովենց առանձին գրքոյով հրատարակեց Տոկոս պատմուածքը և Արեւելիք երկար բանաստեղծութիւնը ու պատրաս-տելու վրայ էր Տօքթ. Պուրպոնեան անուն երկ-հասոր գործ մը:

Երիտասարդ նորավիպագիր և վիպասան մըն է Ծերուն Թորգոմեան, որմէ հրատարակուած են բաւական ընդունելութիւն գտած երկեր, «Գործ» ամսագիրին մէջ. յիշենք Լայպիս գլուխը շրջալի, Անրաւաւ ժողովներ, 110 սեծաղիւր եջ, Բեռլին, Կին մը ևն:

Լեո - Կառնար՝ վանեցի երիտասարդ մը, իրրեւ երգիծաբան, առանց վարանելու կարելի է ա-նուանել Յ. Պարոնեանի և Ե. Օտեանի յաջորդը:

Դժբաղդութիւնը ունեցանք կորսնցնելու բը-նաշխարհիկ գրականութեան կարկառուն դէմքե-րէն Պ. Խ. Լեւոնեան, որ 1915 դեկտ. 15 ին թշուառ վիճակի մէջ մեռաւ Երեւան: Անոր ձե-ռագիրներուն մէկ մասը մնացած էր Վան, հազիւ ութը-տասը կտոր կրցած էր ազատել:

Քիչ էր հունձքը, բայց ամէն պարագայի մէջ ցոյց կուտար որ այս ազգը ընդունակ է ամենա-ժանր հարուածներէն իսկ դուրս գալ անդամա-հատուած՝ բայց միշտ կենսունակ: Մեծ չէր այդ արդիւնքը, բայց արժանի՝ արձանագրուելու. որով-հետեւ նոր բան մը աւելցուց մեր գրականութեան վրայ:

ՀԱՅԿԱՄԱՐՆԻ ԵՒ ԿԵՐԱՒԻՉԸ

ԻԵՐՈՒԱԾ էր Հայաստան, իր դարաւորապէս կործանած սիւներուն վրայ՝ անգամ մըն ալ հիմնաքանդ ու թաւալգլոր փլչելով :

Հուրի ու Սուրի արհաւիրքը՝ անաւոր կիկլոնի զարհուրանքով՝ անցած էր անոր գլուխէն, մոխիր ու կրակ փչելով համասփիւռ :

Աւերակները կը մխային՝ թանձրասիւն սեւ ծուխերէ մթազնած : Ու բնաջնջուած բնակչութենէ թափուր ամայութիւնը կը թագաւորէր համատարած :

Մարեր էր կեանքը արօտներուն՝ ուր հօտաղին երգը չէր հնչեր ալ :

Այգի ու ածուներ՝ աւերիչ ձեռքերու խորշակէն զարնուած՝ ալ չէին ծաղկեր :

Ու պուրակները շէնցնող գեղանի թռչունները՝ անապատացած միջափայրին անկենդանութենէն ահաբեկած՝ հեռացեր զաղթեր էին :

Ալ իրենց ցնծուն ճրկիւնովը չէր հնչեր միջոցը :

Կախարդական դարբինի մը ուրուականը յանկարծ սկսաւ պտուտքիլ սգաւոր աշխարհին կիսատուերներուն մէջ :

Արարչագործ կարողութիւններու հանճարը ունէր ան : Մոգական ուժի մը դիւթութիւնը՝ որ հպած առարկային կեանք կը ներշնչէր : Ստեղծիչ ամենագորութեան մոգութիւնովը զինուած՝ ան կը շրջէր՝ արգոսեան իր աչքերուն լոյսը խաւար աշխարհին սեւեռելու : Կը կրէր մագաղաթէ կոնդակ մը — Հօրը կտակը — որուն բեւեռագիր հրահանգները հիմա հոչակելու եռանդովն էր խանդավառուած : Ինք անոր մեկնիչ ու կատարելագործող առաքեալ, յափշտակուած էր զայն քարոզուած ու դաւանուած տեսնելու երազէն :

Դարբինը աշխատեցաւ, տքնեցաւ : Մուրճի ու խարտոցի անվերջ հարուածներ շուայեց իր Ձեռակերտին :

Չընկրկեցաւ ո՛չ մէկ կնիւնէ, չի վհատեցաւ ո՛չ մէկ արգելքէ :

Քրտնաթոր ճգունքներու իր հզօր ուժովը՝ պողպատէ պատուանդաններ զետեղեց, սիւներ բարձրացուց՝ կառուցանելու այն հոյակապ Տաճարը՝ որուն հիփնոսացած բուրմն էր ինք : Շէնքը կօթողուեցաւ, իր գմբէթները դէպի երկինք սլացնելով : Ան՝ ամէն վէմին մէջ դրաւ իր սիրտը, իր հոգին, իր էութիւնը, անխնայ, համանուէր :

Գաղափարին սիրահար քերովքէատիպ զուարթուններ՝ անտես բազուկներով՝ բռնեցին կաթուղիկէին խոյակները : Իրենց ուսերովը լծակ դարձան՝ կանգուն բռնելու անոր կամարները՝ ուր Իրաւունքի պատուիրանները պիտի քանդակուէին :

Ճարտարապետը երջանիկ էր իր նուիրական աշխատանքին պսակուելուն :

Տաճարը պիտի ըլլար օրրանը իր Յեղին բարօրութեան : Սրբազան Դպրոցը՝ ուր Քաղաքակրթութեան սալին վրայ՝ պիտի կռուէին, կոփուէին ու դարբնուէին՝ ապագայ սերունդները Ազգին՝ որուն զաւակն էր նաեւ Կերտիչը :

Լուսափառ նոր Արշալոյսի մը հոյադաշնակ Արեւագալը պիտի երգուէր ապագայ Հայութեան ձօնուած այդ սրբարանին մէջ, ուր պիտի խմբուէին աւերակներու մոխիրներուն վրայ վերապրող մնացորդները Յեղին, մոռցնելու փակուած անհամար գերեզմանները բազմաչարչար խաչելութիւններով նահատակուած զոհերուն եւ անծնանուիրուելու Կեանքի Երգին՝ զոր ալ ո՛չ մէկ բարբարոս ուժ պիտի խանգարէր :

Հիմնակործան բնաջնջուած Հայ Ազգին գերագոյն սփոփանքը պիտի ըլլար այդ դաբերը, վերջին խարխիսը՝ որուն պիտի կառչէր՝ ապագային մէջ վերակենդանանալու փայփայելի Յոյսով :

Ծովացած արիւնով զնուած Երանութեան Եղեմը պիտի ըլլար ան :

Երբ հեռաւոր հրաշէկ հորիզոններէն ոսկեզանակ Այգը բացուեցաւ, թեւատարած ինչին նահատար՝ որ կը համբառնար գմբէթին կատարէն՝ ոսկեղէն տառերով լուսագրուեցաւ. — «ՀԱՅԱՍՏԱՆ» :

Իսկ մուտքի կամարին վերեւ՝ իբր Կերտիչ՝ մարմարիոնի ձիւնեղէն ճերմակին մէջ՝ ոսկիով ցցաբանդակ շողաց. — «ՊՕՂՈՍ ՆՈՒՊԱՐ» :

ՆՆՈՎՔ ԱՐՄԷՆ

Ձիւնկերեանի այս անտիպ թարգմանութիւնը կը քաղենք
ենովք Արմէնի մօտերս Նրատարակելիք մէկ հատորէն,
ամբողջովին կազմուած՝ մեր գրագէտ նահատակներուն
անտիպ գործերէն: Այս ան իթով կ'ուզենք ճշդել նաև
թէ ենովք Արմէն հրատարակած է Ռ. Սեւակի կատմիչ
Գիտիչ, ո՛չ թէ Նազարեանց, ի՞նչպէս գրուած էր Ձիւն-
կերեանի նուիրուած մեր Չոր թիւին մէջ:

«ՇԱՆԹ»

ՃԵՐՄԱԿ ՊԻՇԵՐ

Ամաններուն մեջ այս գիշեր սրտմտիկ
Պիսի դողան ծաղիկներ՝ քա՛ց սակաւիկ:
Սեներկին մեջ ո՛չ մեկ լամբար ուր սօզոյն
Պիսի սուզին երազանքի մը հանգոյն:

Ու շնչելու համար մեր խիճոյն լիովին՝
Դաւնակին վրայ ուր արցունքներ պիտ'յուզուին՝
Ձեռներդ կեանք պիտ' սան վօշի երգերուն,
Եւ հիացա՛մ պիտի լրսեմ ես սարսուռն:

Այսպէս պիտի սիրենք անխօս, խիստ, անո՛յս.
Միայն համբոյր մեղունգներուդ վրայ քնուտ՝
Ջուրին նման պիտի յորդի սափորեմ,

Ո՛վ էոյր, եւ մեր երկինքին մեջ սրբութեան,
Լուռ սքեբու Յանկուրիւնը կուսական՝
Աստղի մը պէս պիտի ելլէ յամբօրեմ:

Ա.Լ.ՊԵՌՍՆՆԱՅԻՆ ՌՈՒՐԵՆ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

Ա Ն Ո՛Ւ Շ Ը Լ Լ Ա Յ

ԱՊՐՈՒՄԾ ԿԵԱՆՔԷ ՄԱՆՐԱՎԷՊ

Մ. Պարսաւեան բարեկամիս

Հազիւ երկու ամիսէ ի վեր Բարիդ հասած
էի առաջին անգամ ըլլալով, երբ կիրակի օր մը
մեր դրացիներէ բաւական գեղանի և բարձր
իմացականութեամբ օժտուած դեռատի կին մը
զօր ես գլխէ հանած էի և որ ետքը ինքը զիս
չատ ստակէ հանեց, հաւանեցու այդ օրը գեղեցիկ
պտոյտ մը կատարել գէպի Սէն Քլու:

Կէս օրէն ժամ մը ետքը Սէնի վրայի պզտիկ
չոգենաւով հոն գացինք և պահ մը Pavillon
Bleui ճաշարանին մէջ հանգիստ առնելէ ետքը,
քայլերնիս ուղղեցինք գէպի վերի անտառը որուն
ծառերուն տակ բազմաթիւ ընտանիքներ գետին
նստած կ'զբօնուին:

Հասանք վերջապէս տեղ մը ուր բնաւ մարդ
չէինք տեսներ. առիթէն օգտուիլ ուզելով թեւերս
բացի և Պէրթը անոնց մէջ առնելով շրթներուս
ամբողջ սերաբորբոք ուժովը համբոյր մը դրոշմե-
ցի անոր կեռասեզոյն շրթունքներուն վրայ: Բա-
րիդի մէջ առաջին համբոյրս եղաւ շրթունքներու
այդ համը: Մէջ մ'ալ հաստ ծառի մը ետեւէն ճեր-

ԴՈՒՔ ՈՐ ԱՆՑԱՔ

Դուք որ անցաք ասուպի պէս մեր կեանքին
հորիզոնէն, դո՛ւք իտէսլի անձնազո՛ն ուխտաւոր-
ներ, գաղափարի վեհօգի ասպետներ, ճշմարտու-
թեան արծուեթուիչ իշխաններ, դո՛ւք որ գազա-
նային բարբարոսութեան հեղեղէ մը խլուելով տար-
ուեցաք մեզմէ յանկարծ:

Հիմա որ այդ հեղեղին ակերը չորցած, ցամ-
քած են արդարութենէն, ազատութան սիւքը
չպիտի՞ վերադարձնէ ձեզ մեզի:

Վարդերանգ մշուշէ վարագոյրի մը մէջէն,
տեսէ՛ք, կ'ընդնչմարուի հայուն յաղթանակի կար-
մրաչառայլ ծիրանին. հայ տառապանքով հիւսուած,
հայ արիւնէն առած է անիկա իր բոսորը, հայ
հերոսներուն աչքերուն խանդէն առած է իր հրա-
վառ փայլը. անոնց գաղափարներուն գոհարներու-
վը համակ կը շողայ. ո՛չ այդ ծիրանին մեզմէ
աւելի ձեր ուսերուն պիտի վայլէր, ձեզի՞ որ
մեզմէ շատ աւելի տառապեցաք:

Բայց ի՞նչ փոյթ, թէեւ դուք անցաք ասուպի
պէս մեր կեանքին հորիզոնէն, բայց ձեր լուսա-
վարս թոռիքին փայլալանքը անեղծ պահեց մեր
հոգիները. ձեր ցանած գաղափարի անմահ ծա-
ղիկներուն բոյրովը խմորուած են մեր սիրտերը.
դուք մեր տեսողութենէն անհետացաք թէեւ,
բայց ձեր յիշատակը մեր Հոգիին Բանթէոնին մէջ
պիտի աւարի, մեր մտածումներէն անբաժան,
մեր երակներուն արիւնին հետ հասող վրէժին խառ-
նուած, դո՛ւք որ անցա՛ք ասուպի մը պէս. . . :

ՊԵՐՃՈՒՀԻ ՊԱՐՍԱՎԷՆ

մակ մօրուքով մէկը դուրս կանգնեցաւ և խօսքը
ինծի ուղղելով հայերէն լեզուով ըսաւ ինծի.
— Անո՛ւշ ըլլայ, պարո՛ն Ալփիար:

Կեանքիս մէջ ատանկ զգայացունց անակնկա-
լի մը չէի հանդիպած երբէք:

Ինչպէ՛ս կրկար որ Բարիդի քովիկը, այդ մե-
ծատարած անտառին մէջ գետնէ բուսածի պէս
այնհեր մազերով հայ մը կը գտնուէր որ զիս կը
ճանչնար և ես զինքը չէի ճանչցած երբէք:

Վերադարձիս, չոգենաւին մէջ տեսայ այդ
ձեռուկը որ չըջապատուած էր բազմանդամ ըն-
տանիքէ մը:

Որովհետեւ շատ հետաքրքիր էի գիտնալու
թէ ո՛վ էր ան, զօր ես չէի ճանչնար բայց ինքը
իմ ով ըլլալս լաւ գիտէր և այդ օտար երկնքին
տակ դէմս կ'ելլէր չսպասուած վայրկեանի մը:

Շատ քաղաքավարութեամբ մօտեցայ իրեն և
խորին յարգանքով հարցուցի.

— Պարո՛ն, կ'աղայեմ, ըսէք ինծի թէ որո՞ւ
հետ պատին ունիմ խօսելու:

— Ե՛ս Մկրտիչ Մէզպուրեանն եմ, պատաս-
խանեց բարեկիշատակ մեծ դաստիարակը:

Երկար տարիներ Պոլիս ապրած էի, բայց չէի
ճանչցած հայութեան պարծանքը եզոզ այդ մե-
ծանուն դաստիարակը:

Բարիդէն պահած յիշատակներուս մէջ ան-
ջնջելի տեղ մը կը գրաւէ այս տարօրինակ հան-
դիպումը:

1918

Գ. Ա.ՓԻՍԱՐ

ՀԱՅ ՀՈՐԻՉՈՆԵՆ

ՄԱՍՆԱԻՈՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ «ՇԱՆԹ»-Ի

Սելանիկի մէջ, Բարիզէն տրուած հրահանգին համաձայն, կազմուած է պատգամաորական ժողով. ընտրուած են եօթը անդամներ, որոնց պիտի միանան մօտ օրէն Տրամաի, Սէրէզի, Գալաթի, Վոլոսի, Բիրէի և Աթէնքի հայութենէն ներկայացուցիչներ, որոնք հաւաքաբար պիտի ընտրեն Յունաստանի հայերուն կողմէ մէկ ներկայացուցիչ, Բարիզ զրկելու համար:

Հի հակուրէ կը խօսուի Չօպանեանի մասին: Դեկտեմբերի սկիզբները Սելանիկի հայ գաղութը ամբողջովին Հայ եկեղեցին հաւաքուելով Հայ Անկախութիւնը հռչակեց, բոլոր ազգերու պաշտօնական ներկայացուցիչներու ներկայութեան, և հայկական դրօշը պարզեց հանդիսաւորապէս:—Պ. Չօպանի կանգառեան կը գտնուի Սելանիկ:—Մէկ ու կէս տարի առաջ մեծ ջանքերով կազմուեցաւ Հայ Երիտասարդներու Միութիւնը, որուն առաջին վարչական ժողովին գումարման օրն իսկ պատահած առեւի հրդեհը որ Սելանիկի կէսը փճացուց, արգելք եղաւ այդ Միութեան շարունակութեան և իր մօխիրներուն տակ թաղեց Միութիւնը: Գարձեալ նոր ջանքեր կ'ըլլան կրկին մարմին տալու այդ ընկերակցութեան, իր անունով Ակումբ մը բանալու և գործունէութեան սկսելու:

Չօրավար Անդրանիկի պատուոյ սուր մը նուիրելու համար Եգիպտացիներու ձեռնարկած հանգանակութեան Սելանիկի հայերու հաւաքած գումարին պէտք տեսնուած չըլլալով, այդ գումարը պիտի տրամադրուի Սելանիկի Հայ երիտասարդներու Միութեան Ակումբին և նոյն Ակումբն ալ պիտի կոչուի՝ ԱՆԴՐԱՆԻԿ:

Նոյ. 10ին Եգիպտոսի մէջ տեղի ունեցած է հայկական հսկայ միթինկ մը ազգային անկախութեան առիթով:—Չօրավար Անդրանիկի պատուոյ սուր մը նուիրելու համար Եգիպտոսի մէջ բացուած հանգանակութիւնը մեծ արդիւքներ տուած է: Սուրը արդէն պատրաստուած է:

Բարիզ գումարուելիք Համահայկական Ազգային Խորհուրդին՝ Չօիցերիոյ հայերը իբրև պատուիրակ ընտրած են Պ. Գարբէլ Նորատունկեանը: Վերջերս, Պ. Միքայէլ Վարանդեանի միջնորդութիւնով, Պ. Նորատունկեանի և Գաշնակցութեան մէջ գոյութիւն ունեցող կարծիքի և գաղափարի տարբերութիւնները հարթուած են:

Արշակ Չօպանեան Բարիզի մէջ սկսած է հրատարակել ՎԵՐԱՄՈՒՆԻՆԴ անունով նոր թերթ մը: Իսկ Սօփիայի մէջ կը հրատարակուի արդէն ՀԱՅՍՍՍՆԵՐ:

ՆՈՒԱԳԱՀԱՆԴԵՍ ՄՈ

Անցեալ կիրակի ցորեկ, ինչպէս ծանուցած էինք, Իւնիօն Ֆրանսէզի մէջ տեղի ունեցաւ Շիշլիի Հայ Կարմիր Խաչի Օրիորդներու Յանձնախումբին երաժշտական ցերեկոյթը:

Նուագանդէսը սկսաւ Պէթհօվէնի Բուլաբօրով, զոր նուագեցին Պ. Պ. Մանաս, Տ. Իսրայէլեան, Գ. Կարապետան և Հ. Կիւմիւշկէրտան: Յետոյ ծանօթ արուեստագէտը՝ Պ. Հ. Ֆուրլանի՝ նուագեց Շօքէնի Սքէրցօն, իրեն յատուկ արուեստի խղճմտութիւնով: Բ. մասին մէջ լսեցինք Պ. Կ. Կարապետեանի նուագած՝ մեծ վարպետներու սօժները: Պ. Կ. Կարապետեան, հակառակ իր ծեփծեփուն և քիչ մը արուեստակեալ ձևերուն, ապագայ խոստացող ջութակահար մըն է իր ճոպորը վստահ ու զգայուն է: Բըծախնդիր խնամքներու պէտք ունի կատարելագործուելու համար: Տիկ. Գորին Լուիսի պէյ հրգեց Շամինատի Լա ֆլամսէ սիւ սօշան և Կրէչանինօֆէ երկու սիրուն կտորներ: Իր ձայնը թլկու մարդուած ու ճկուն, բայց սպաւորիչ չէր: Պ. Հ. Ֆուրլանի նուագեց Լիսթի Լա Գամբալիէն, ինչպէս միշտ, մեծ յաջողութիւնով: Իտալացի արուեստագէտը ուկրիներու խնդրանքին վրայ, յայտագրէին դուրս նուագեց Շօքէնի Պալլատը և իր իսկ ձեղինակութիւններէն՝ Rhapsodie turque: Պ. Ֆուրլանի այս վերջին անտիպ կտորով ցոյց տուաւ թէ՛ իր արուեստագէտի կարողութիւնը և թէ՛ այն ճարտար կերտուածքը, որով թրքական միօրինակ և անարուեստ thème-երը իր հոգիին մէջէն նրբացուցած և արդիական երաժշտութեան կատարելութեան հասցուցած էր: Պ. Պ. Մանաս, Գ. Կարապետեան, Տ. Իսրայէլեան և Հ. Կիւմիւշկէրտան նուագեցին նաև Մէնտէլստեյնի Բուլաբօրը, գոհ սպաւորութեան մը

Հ. ՖՈՒՐԼԱՆԻ

տակ փակելով երաժշտական ցերեկոյթը:

Սրանը լեցուն էր ընտրուած բազմութիւնով: Շիշլիի Հայ Կարմիր Խաչի Օրիորդներու Յանձնախումբը ամէն ջանք գործ դրած էր հանդէսը յաջող ներկայացնելու համար:

Ունկնդիրները, պէտք է շեշտել, նուազ յարգանք ցոյց տուին դէպի երաժշտութիւնը, աղմրկելով սրահը: Յետոյ, եթէ կար բան մը որ կը պակսէր, հայկական էր: Մեր հոգին սարսուղ Պէթհօվէնի ու Լիսթի երաժշտութեան հպումին տակ: Բայց մեր սիրտը չի բարախեց աղգային խանդով:

ՇԱՆԹԱՐԳՆԻ

